

Vestfoldprosjektet.

**Evaluering av kulturminneregistreringer
i Stokke kommune, Vestfold.**

Sjur Harby og Egil Aas

Vestfoldprosjektet. Evaluering av kulturminneregistreringer i Stokke kommune, Vestfold.

Norsk institutt for jord- og skogkartlegging, Ås
NIJOS dokument 89/2005

Sjur Harby og Egil Aas

Tittel: Vestfoldprosjektet. Evaluering av prosjektets kulturminneregistreringer i Stokke kommune, Vestfold.		NIJOS dokument: 89/2005
Forfatter(e): Sjur Harby og Egil Aas		ISBN nummer: _ _ _ _ _ _
Oppdragsgiver: Fylkesmannens landbruksavdeling i Vestfold, kulturlandskapsgruppa		Dato: 7. november 2005
Prosjekt/Program: Miljøregistreringer i skog – delprosjekt kulturminner		
Relatert informasjon/Andre publikasjoner fra prosjektet: Harby, Sjur 2005: Huppen – et kulturminne i Vestfold. Kulturarven nr. 31/1-2005. S. 16 – 18. Vågå		
Utdrag: Vestfoldprosjektet ble etablert i 2001 og formelt avsluttet sommeren 2004. Mer enn 15 000 kulturminneregistreringer ble utført av 300 frivillige registratorer i ni kommuner. Til nå har fem kommuner digitalisert materialet og fire av dem har i tillegg gjort dem tilgjengelig via internett. Rapporten evaluerer registreringsopplegget, vurderer presentasjonen på kommunens hjemmesider og kommer med forslag til endringer ved en eventuell videreføring.		
Abstract: The Vestfold Project was established in 2001 and officially completed in the summer of 2004. More than 15000 cultural heritage records were collected by 300 volunteers in nine municipalities. So far, five municipalities have digitised this material and four of them have also made the records available via Internett. This report evaluates the recording methods and their implementation, assesses the presentation of the project on the municipality homepages and suggests some changes should the project be extended.		
Emneord: Kulturminner, Vestfoldprosjektet registrering, frivillig innsats, lokalhistorie	Nøkkelord: Kulturminneregistrering, miljøregistreringer i skog, Vestfoldprosjektet	Sideantall: 47 + 8 vedlegg
Geografisk sted: Stokke kommune, Vestfold fylke, Norge		Pris kr: Pris S/H :
Ansvarlig underskrift: Jan – Erik Nilsen		Kartmålestokk:
Utgiver: Norsk institutt for jord- og skogkartlegging Postboks 115, 1431 Ås Tlf.: + 47 64 94 97 00 Faks: + 47 64 94 97 86 E-post: nijos@nijos.no		Forsidefoto: Sjur Harby og Egil Aas

Innhold

Sammendrag	1
1.0 Bakgrunn	4
1.1 Vestfoldprosjektets kulturminneregistreringer	4
1.2 Målgrupper	5
1.3 Arbeidets organisering	5
1.4 Budsjett	5
1.5 Finansiering	5
2.0 Mandat	6
2.1 Mandat	6
2.2 Forståelse av mandatet	6
3.0 Metodikk	7
3.1 Utvalg	7
3.1.1 Vestfoldprosjektets registreringer – utvalg	7
3.1.2 Automatisk fredete kulturminner	9
3.2 Feltkontroll	9
3.2.1 Feltskjema	9
3.2.2 Stedfesting	9
3.2.3 Fotografering	9
4.0 Vestfoldprosjektets registreringsopplegg	10
4.1 Innledende kommentarer	10
4.2 Den frivillige innsats	10
4.3 Registreringsmetodikk	10
4.4 Veiledningsmateriell	11
4.4.1 Veiledning til kartfesting	11
4.4.2 Veiledning til utfylling av skjema	12
4.5 Registreringsskjema	17
5.0 Tilrettelegging av Vestfoldprosjektets registreringer i AREALIS	18
5.1 AREALIS	18
5.2 Kart	18
5.3 Lokale kulturminner (Vestfoldprosjektets registreringer)	20
5.4 Gjenfinning	21
5.5 Synlighet	23
5.6 Stedfesting	24
5.7 Presentasjon	26
6.0 Automatisk fredete kulturminner	35
6.1 Materialet	35
6.2 Stedfesting	37
6.3 Antall	39
6.4 Tolkning	40
7.0 Seteranlegg i Lardal	41
7.1 Hva er seter i Lardal?	41

7.2 Mandat	41
7.3 Registreringsmaterialet	41
7.4 Utvalg	42
7.5 Synlighet	43
7.6 Generelle kommentarer	44
7.7 Konklusjon	45
8.0 Hovedkonklusjon	46
Vedlegg 1: Prosjektplan	
Vedlegg 2: Oversikt med besøkte registreringer	
Vedlegg 3: Feltskjema til bruk ved evalueringen	
Vedlegg 4: Registreringsskjema for enkeltregistreringer	
Vedlegg 5: Skjema listeføring av registreringer	
Vedlegg 6: Veiledning datert 06.12.02	
Vedlegg 7: Veiledning datert 08.04.02	
Vedlegg 8: Koordinater	

Sammendrag

Evalueringen av Vestfoldprosjektets kulturminneregistreringer i Stokke kommune er utført på oppdrag av Kulturlandskapsgruppa ved Fylkesmannens landbruksavdeling i Vestfold og forankret i mandat, datert 17. mars 2004. Rapporten vurderer prosjektets registreringsmetodikk, tilrettelegging og presentasjon i AREALIS og kommer med forslag til endringer med henblikk på en videreføring av arbeidet i nasjonal målestokk.

Faglig ansvarlig har vært Norsk institutt for jord- og skogkartlegging (NIJOS) med arkeolog Egil Aas fra Skogsvårdsstyrelsen Värmland-Örebro som prosjektleder og arkeolog Sjur Harby fra NIJOS som prosjektmedarbeider.

Evalueringen bygger på feltkontroll av 52 registreringer fra Vestfoldprosjektet og 30 lokaliteter med automatisk fredete kulturminner. Materialet er vurdert med henblikk på behovene hos skogbruksnæringa, kulturminneforvaltningen på regionalt nivå og det kommunale planapparatet.

Utvalgte seteranlegg er i tillegg vurdert med henblikk på restaurering og tilrettelegging i Lardal kommune.

Vestfoldprosjektets registreringsmetodikk

Mer enn 350 frivillige har vært involvert som registratorer i Vestfoldprosjektet siden etableringen i 2001. Dette stiller store krav til registreringsopplegg, oppfølging og kvalitetssikring i etterkant. Rapporten påpeker en rekke forhold som kan sammenfattes i tre punkter:

- Definisjon av sentrale begreper savnes
- Systematisering, strukturering og harmonisering av arbeidsinstruks, veiledning, begrepsapparat og skjema er nødvendig
- Det må etableres rutiner for dokumentasjon og kildebruk

Selv om dagens opplegg synes å fungere bra for registratorene, bør begrepsapparatet tillempes kulturminneforvaltningens standarder. Når dette er sagt må det skytes inn at det i dag ikke finnes noen nasjonal standard for registrering av nyere tids kulturminner. Med tanke på en eventuell videreføring av Vestfoldprosjektet, er dette et arbeid som umiddelbart bør settes i gang. Vestfoldprosjektets registreringer er her et velegnet utgangspunkt. En videreføring av prosjektet kan skje som et utviklingsarbeid der målet er en nasjonal registreringsstandard for det frivillige kulturminnevern.

Tilrettelegging i AREALIS

Gjennom AREALIS er Vestfoldprosjektets imponerende arbeid også gjort tilgjengelig for kommunens innbyggere. For at offentlig og privat arealplanlegging skal kunne benytte seg av registreringene må dataene være forutsigbare, entydige og lett tilgjengelige. Endringsforslagene i denne evalueringen bygger primært på de behov vi mener offentlig og privat forvaltning (skogbruket) vil ha i forhold til et effektivt planverktøy.

Stokke er en av flere Vestfoldkommuner som til nå har gjort registreringene tilgjengelig på kommunens egne hjemmesider. Ved siden av Vestfoldprosjektets egne kulturminneregistreringer er blant annet data fra SEFRAK og det tidligere

Fornminneregisteret hentet inn. Blandingen av datakilder har sin store fordel i at kulturminnetemaet blir heldekkende, men stiller samtidig store krav til presentasjon og kvalitetssikring. Sammenslåingen er ikke uproblematisk. For eksempel savnes det i dag rutiner for løpende ajourføring av dataene. Dette er spesielt urovekkende for data som stammer fra andre kilder enn kommunen selv. En konsekvens av denne mangelen er blant annet at de automatisk fredete kulturminnene er gjengitt med gamle ID-numre. At utdypende informasjon fra Riksantikvarens egen database Askeladden er utelatt, er også en svakhet.

Generelt vil vi påpeke at den manglende systematikk som er nevnt i forbindelse med registreringsopplegget har hatt konsekvenser for presentasjonen i AREALIS. For eksempel er opplysninger om synlighet tilfeldig gjengitt, mens historikk og eiendomsopplysninger dels forekommer i egne vedlegg, dels i en særskilt informasjonsrubrikk.

Videre foreslår evalueringen at markering av de ulike kategorier med kulturminner bør skje med bakgrunn i en noe annen klassifisering enn dagens. For eksempel bør Vestfoldprosjektets registreringer differensieres mellom kulturminner med synlige spor og dem som bare lever i folks minne (såkalt immaterielle kulturminner). I dag presenteres disse samlet under begrepet "Lokale kulturminner".

Dernest bør antall typer av kartmarkering reduseres for å lette bruken av kartet. For automatisk fredete kulturminner bør rune-R benyttes uavhengig av antall og lokalitetens utbredelse. Det bør være lik praksis i kommuneplanen og AREALIS.

I dag kan søk i Stokke kommunes internett kartverktøy bare skje via kartet. Med henblikk på registreringsstatus for de ulike kulturminnetypene bør verktøyet gjøres mer fleksibelt slik at informasjon kan hentes ut ved tematiske søk.

Stedfestingen på Vestfoldprosjektets registreringer viste seg å være svært pålitelig.

Fra Vestfold til resten av landet

I Stortingsmelding nr. 16 (2004 – 2005) varslet regjeringen Bondevik en sterkere satsing på den frivillige innsats i kulturminnevernet (St.meld.nr.16:side 78). En overføring av opplegget fra Vestfold til resten av landet, forutsetter imidlertid at en rekke avklaringer omkring ansvar og gjennomføring må avklares. I dag hviler gjennomføringen i stor grad på prosjektlederens skuldre. En fortsettelse bør innebære forankring i en nasjonal myndighet og et distriktsapparat som kan administrere registreringene i kommunene. Dernest bør det etableres rutiner for databasehåndtering, ajourføring og kvalitetssikring.

Automatisk fredete kulturminner

I evalueringen er automatisk fredete kulturminner trukket inn som et sammenligningsgrunnlag. Feltbefaringen viste at rutiner for ajourføring svikter. Dels var det vanskelig å gjenfinne alle lokalitetene. Dels viste opplysningene seg ikke å være i overensstemmelse med det vi selv erfarte i felt, for eksempel at fjerning av kulturminner som følge av forvaltningsundersøkelser ikke var fanget opp. Tross kravet om +/- 10 meters presisjon på stedfestingen hadde denne varierende kvalitet og var i enkelte tilfeller direkte gal. Med mindre det etableres ajourføringsrutiner

mellom Riksantikvarens database for kulturminner, Askeladden og AREALIS, bør en vurdere hensiktsmessigheten av å gjengi temaet begge steder.

Setrene i Lardal

I tillegg til en vurdering av materialet fra Stokke, ba FMLA Vestfold om en særskilt gjennomgang av seterregistreringene i Lardal kommune. Hensikten her var dels å vurdere nytten av dokumentasjonen sett fra brukersiden, dels foreslå kandidater til restaurering av et seteranlegg.

I 1907 opplyser skriftlige kilder at 180 gårder hadde seter i Lardal og 88 av disse er til nå lokalisert av prosjektleder Tor Bjørvik. Med bakgrunn i befaring av 16 anlegg, anbefaler rapporten at formålet med en restaurering bør ytterligere presiseres før endelig utvalg gjøres, dernest at setrene generelt bør dokumenteres mer systematisk med henblikk på verifisering og supplering av data. Alle eksisterende data om seterkulturen i Lardal, herunder folketradisjon, bør samles slik at en kunnskapsstatus etableres.

Avsluttende ord

Vestfoldprosjektet er et viktig dokumentasjonsarbeid. I en tid hvor fokus også innenfor kulturminneforvaltningen lett havner på økonomi og teknikk, har en i Vestfold vektlagt menneskene; deres fortellinger og livsløp. Det har fokusert på kulturminner som er lite representert i offentlige registre, det har vakt et folkelig engasjement uten sidestykke. Det verdsetter kunnskap som ellers lett forsvinner med dem som eier den og - det har høstet erfaringer som gir et godt grunnlag for videreføring.

For nyere tids kulturminner er Vestfoldprosjektet uten sidestykke i Norge. Materialet bør omgående systematiseres og kvalitetssikres med henblikk på offentlig og privat forvaltning. Siden det i dag ikke foreligger noen nasjonal standard for registrering av nyere tids kulturminner, bør Vestfoldprosjektet benyttes som utgangspunkt og referanse for utvikling og standardisering av begrepsapparat, registreringsopplegg, ajourføringsrutiner og datautveksling mellom fagmyndigheter og kommunene. Det er naturlig at Vestfold fylkeskommune og/eller Riksantikvaren koordinerer dette arbeidet.

Prosjektleders innsats er formidabel og vil fremover vokse i betydning.

Vi takker for oppdraget.

1.0 Bakgrunn

Vestfoldprosjektet ble etablert i 2001 og formelt avsluttet 1. juli 2004 (Bjørvik 2004:2). Til nå er om lag 15 000 registreringer utført i ni av fylkets kommuner¹ (Bjørvik 2005). Mer enn 350 frivillige registratorer har i forbindelse med prosjektet fått en enkel opplæring i kulturminneregistrering. Arbeidet har møtt mye velvilje lokalt, ikke minst fra grunneierhold. Flere enn 3000 informanter har gitt opplysninger om, eller påvist kulturminner i forbindelse med prosjektet. Opprinnelig ble Vestfoldprosjektet organisert som et LA-21 samarbeid mellom Vestfold fylkeskommune og Kommunenes Sentralforbunds (KS) lokalavdeling i Vestfold. Lokalhistoriker Tor Bjørvik har hele tiden vært prosjektleder.

Registreringene skal etter planen legges inn i AREALIS – og benyttes i kommunal forvaltning gjennom geografiske informasjonssystemer. Forutsetningen er imidlertid at dataene er kvalitetssikret og tilrettelagt for brukernes (les arealplanleggere, grunneiere og politikere) behov.

Per dags dato er kommunene, Stokke, Tjøme, Nøtterøy, Re og Andebu digitalisert. Registreringene fra Tjøme, Andebu, Nøtterøy og Stokke kommuner er gjort tilgjengelig via internett.

Rapporten evaluerer det arbeid som til nå er utført og kommer med forslag til endringer ved en eventuell videreføring. Utvalgte registreringer i Stokke kommune, fra skogområdene nord for raet er besøkt i dette øyemed.

Evalueringen er bestilt av Kulturlandskapsgruppa ved Fylkesmannens landbruksavdeling (FMLA) i Vestfold og gjennomført av Norsk institutt for jord- og skogkartlegging (NIJOS) – i faglig samarbeid med Skogsvårdsstyrelsen Värmland – Örebro. Konstituerende møte fant sted ved FMLA Vestfold 17. mars 2004 og feltarbeidet ble igangsatt umiddelbart etterpå.

Prosjektleder har vært arkeolog Egil Aas, Skogsvårdsstyrelsen Värmland - Örebro med arkeolog Sjur Harby (NIJOS) som prosjektmedarbeider. I tillegg ble det etablert en styringsgruppe bestående av representanter fra skog- og kulturminnefaglige miljøer på norsk og svensk side.

1.1 Vestfoldprosjektets kulturminneregistreringer

Vestfoldprosjektet har vært forankret i tre mål:

- Sikre kunnskap om nyere tids kulturspor mens det ennå finnes folk som kan fortelle om dem.
- Skape et lokalt engasjement rundt kulturminnene.
- Bidra til at kulturminner ikke ødelegges som følge av mangel på informasjon (Bjørvik 2003:12).

Siden registratorene ikke hadde kunnskaper om arkeologi, valgte prosjektet tidlig å konsentrere seg om kulturminner fra nyere tid (Bjørvik 2003:12). Det vil si

¹ Larvik/Tjølling, Lardal, Sandefjord, Andebu, Stokke, Nøtterøy, Tjøme, Horten og Re

kulturlevninger, ofte fra de siste generasjoner, som i dag er uten formelt vern og derfor er spesielt sårbare i forhold til inngrep.

Bruk av frivillige registratorer og fokus på nyere tids kulturminner gjør Vestfoldprosjektet interessant i en nasjonal målestokk, jf NOU 2002:1 og St. meld. Nr 16. 2004 - 2005. Prosjektet er allerede i dag et eksempel til etterfølgelse for andre kommuner i Vestfold.

1.2 Målgrupper

Behovene hos følgende målgrupper er lagt til grunn for evalueringen:

- Skogbruksforvaltningen på regionalt nivå
- Kommunene
- Kulturminneforvaltningen på regionalt nivå

1.3 Arbeidets organisering

Evalueringen er definert som et pilotprosjekt med følgende organisering:

Prosjekteier:	FMLA Vestfold ved Kulturlandskapsgruppa leder styringsgruppa
Prosjektansvarlig:	NIJOS
Prosjektleder:	Egil Aas fra Skogsvårdsstyrelsen Värmland-Örebro
Prosjektmedarbeider:	Sjur Harby er fagansvarlig fra NIJOS.
Stryringsgruppe:	Siv Anholt Abrahamsen (Vestfold fylkeskommune) Jan-Erik Nilsen (NIJOS), Bosse Jönsson, Riksantikvarieämbetet. Ellen Finne FMLA Vestfold har hatt ansvar for økonomi og gjennomføring
Referansegruppe:	Institusjoner/enkeltpersonersom bidrar med kompetanse i tilknytning til deres fagområder
Føringsdokument:	Prosjektplan, finansieringsplan og framdriftsplan (vedlegg 1)

1.4 Budsjett

Det ble avsatt kr. 350.000,- til arbeidet. Fordelingen på de enkelte poster fremgår av aktivitetsplan (se vedlegg 1).

1.5 Finansiering

Infomidler miljøtiltak FMLA Vestfold	kr. 150.000
Landbruksdepartementet; tilskudd	kr. 150.000
NIJOS egeninnsats, utstyr	kr. 30.000
Skogsvårdsstyrelsen egeninnsats, utstyr	kr. 10.000
FLA; egeninnsats	kr. 10.000
Til sammen	kr. 350.000

2.0 Mandat

Mandatet er formulert i prosjektbeskrivelse av 1.august 2003 (vedlegg 1) og vedtatt i konstituerende møte 17.mars 2004.

2.1 Mandat

Evalueringen skal vurdere:

- Vestfoldprosjektets registreringsmetodikk i skog og annen utmark. Komme med forslag til endringer.
- Stedfestingskvalitet/kvalitet på øvrig informasjon
- Presentasjon av dataene i AREALIS med vekt på:
 - Tilgjengelighet
 - Prioritering
 - Klassifisering
 - Kartets lesbarhet med fokus på kulturminnenes sårbarhet, synlighet, representativitet og kartsignatur.
- Overføringsverdi til andre kommuner i Vestfold og resten av landet.
- Forstudie for videreføring av registrering og formidling knyttet til setermiljøet i Lardal kommune.

Mandatet ble 17. juni 2005 supplert fra FMLA Vestfold med ønske om belysning av følgende punkter:

- Fremtidig håndtering av innkomne funnlistor
- Utvalgsmetoder i forbindelse med formidlingstiltak

Resultatene fra evalueringsarbeidet skal presenteres i et seminar ved FMLA Vestfold høsten 2005.

2.2 Forståelse av mandatet

Evalueringen skal både ta stilling til det arbeid som er utført i Vestfoldprosjektet, dernest vurdere formidlingen av kulturminnedataene gjennom AREALIS, samt foreslå i hvilken form en eventuell videreføring av prosjektet bør ha - også med gyldighet utenfor Vestfolds grenser.

Det er behov for et standardisert registreringsverktøy med nasjonal gyldighet for det frivillige kulturminnevern. Evalueringen skal vurdere potensialet for et slikt nasjonalt registreringsopplegg med utgangspunkt i det arbeid som er utført i regi av Vestfoldprosjektet. Et fullverdig opplegg bør bestå av et begrepsapparat, veiledning til dette, registreringsskjema, en arbeidsinstruks, samt rutiner for kvalitetssikring, ajourføring og tilrettelegging.

3.0 Metodikk

Som nevnt innledningsvis er det samlede antall registreringer i Vestfoldprosjektet overveldende og evalueringen ble derfor avgrenset til Stokke kommune der tilretteleggingen i AREALIS var kommet lengst. Registreringene er her gjort tilgjengelige via kommunens hjemmesider på <http://www.stokke.kommune.no/> under temaet "Lokale kulturminner".

3.1 Utvalg

Samlet har Vestfoldprosjektet dokumentert 1853 kulturminner i Stokke kommune². Av disse ble 52 lokaliteter (2,8 %) plukket ut for vurdering i forbindelse med evalueringen, se vedlegg 2. Som referansemateriale ble 30 lokaliteter med automatisk fredete kulturminner valgt ut for besøk. Hensikten var å avdekke eventuelle kvalitetsforskjeller.

Alle ID-numre som refereres i rapporten er hentet fra AREALIS.

3.1.1 Vestfoldprosjektets registreringer - utvalg

Utvalget av kulturminneregistreringer skjedde etter følgende kriterier:

- Arealkategori (fortrinnsvis skog og eng)
- Type kulturminne (representativt utvalg av registrerte kulturminner i området)
- Stedfesting
- Kartsignatur (punkt eller flate)
- Opplysning om synlighet (både synlige og de som var opplyst ikke å være det)

Skogsområdene i Stokke ligger hovedsakelig nord for raet og i forbindelse med evalueringen ble det valgt ut kulturminner i områdene Anholt³ (16 stk.), Arnadal⁴ (18 stk), Kroken⁵ (7 stk.) og Fossnes⁶ (11 stk.), se også vedlegg 2.

Utvalget er basert på Vestfoldprosjektets egen klassifisering og beskrivelse av kulturminner. Følgende kategorier er her benyttet (med antall undertyper oppgitt i parantes):

- Fortidsminner (5),
- Kulturminner knytta til nyere tids bosetting og landbruk (8)
- Kulturminner knytta til vassdrag (7)
- Kulturminner knytta til fangst (2)
- Kulturminner knytta til skogsdrift (2)
- Kulturminner knytta til jernframstilling (3)
- Kulturminner knytta til veier, stier og samband (10)
- Kulturminner knytta til sjøen (en rekke typer oppgitt men ikke klassifisert)
- Andre kulturminner (3).

² Pers. med. Tor Bjørvik, 12.07.05

³ Reg. 1706, 1707, 1708, 1709, 1710, 1711, 1712, 1715, 1728, 1736, 2317, 2328, 2331, 2333, 3902, 3903

⁴ Reg. 3102, 3107, 3112, 3113, 3115, 3127, 3131, 3132, 3133, 3141, 3143, 3148, 3149, 3150, 3151, 3152, 3158, 3159,

⁵ Reg. 207, 208, 236, 240, 270, 2602, 2603,

⁶ Reg. 3403, 3207, 3404, 3405, 3406, 3407, 3418, 3419, 3442, 3529, 3531

Våre utvalgte registreringer fordelte seg på følgende kategorier og typer⁷:

3.2 Kulturminner knytta til nyere tids bosetting og landbruk

3.2.1 Dyrka mark: 5 registreringer⁸

3.2.2 Husmannsplasser, gårdsanlegg: 20 registreringer⁹

3.2.6 Potetkjellere: 1 registrering¹⁰

3.2.8 Kjoner: 1 registrering¹¹

3.3 Kulturminner knytta til vassdrag

3.3.1 Dammer: 6 registreringer¹²

3.3.3 Vannforsyning, vask: 2 registreringer¹³

3.3.4 Kverner: 3 registreringer¹⁴

3.3.5 Sager: 3 registreringer¹⁵

3.3.6 Fiske: 1 registrering¹⁶

3.5 Kulturminner knytta til skogsdrift

3.5.3 Tjærebrenning: 2 registreringer¹⁷

3.7 Kulturminner knytta til veier, stier og samband

3.7.4 Bruer, klopper: 1 registrering¹⁸

Følgende registreringer falt utenfor Vestfoldprosjektets eget begrepsapparat: Grensestein¹⁹, stedsnavn²⁰, hoppbakke²¹, utfluktsted²² og skytestilling²³

⁷ Klassifiseringen er basert på Tor Bjørviks registreringsveiledning, datert 08.04.02, se vedlegg xx,

⁸ Reg: 1706 (registrert som jorde), 1707 (registrert som jorde), 1708 (registrert som jorde), 1712 (registrert som jorde), 1715 (registrert som steinrader)

⁹ Reg. 207 (registrert som hytte), 1709 (registrert som hustuft), 1711 (registrert som hustuft), 1736 (husmannsplass?), 2603 (registrert som husmannsplass), 3107 (registrert som husmannsplass), 3112 (registrert som husmannsplass), 3113 (registrert som husmannsplass), 3115 (registrert som husmannsplass), 3127 (registrert som husmannsplass), 3131 (registrert som husmannsplass), 3151 (registrert som minkfarm), 3159 (skjul), 3207 (registrert som husmannsplass), 3403 (registrert som husmannsplass), 3404 (registrert som husmannsplass), 3405 (registrert som husmannsplass), 3442 (registrert som husmannsplass), 3902 (registrert som stue), 3903 (registrert som stue)

¹⁰ Reg. 2317

¹¹ Reg. 2328

¹² Reg. 270 (registrert som dam), 1710 (registrert som demning), 1728 (registrert som dam), 3406 (registrert som demning), 3407 (registrert som demning), 3419 (registrert som demning med dam)

¹³ Reg. 2602 (registrert som olle), 3102 (registrert som dammer/brønner),

¹⁴ Reg. 3149 (registrert som kvern), 3152 (registrert som kvern), 3158 (registrert som kvern)

¹⁵ Reg. 240 (registrert som sagbruk), 3150 (registrert som sag), 3418 (registrert som sagbruk)

¹⁶ Reg. 3148 (registrert som ålehus)

¹⁷ Reg. 236 (registrert som tjæremile), 3529 (registrert som tjæremile?)

¹⁸ Reg. 3143 (registrert som bro)

¹⁹ Reg. 3141

²⁰ Reg. 2331 og 2333

²¹ Reg. 208, 3133

²² Reg. 3132

²³ Reg. 3531 (registrert med spørsmålstegn)

3.1.2 Automatisk fredete kulturminner

For å etablere et referansemateriale som Vestfoldprosjektets registreringer kunne vurderes mot, ble 30 lokaliteter med automatisk fredete kulturminner (eldre enn 1537) valgt ut for besøk. Bestemmende for utvalget var type og lokalisering; enten i utmark eller i åkerlandskap. Stokke kommunes samlede bestand av kjente automatisk fredete kulturminner er 224 lokaliteter²⁴, og vårt utvalg utgjorde 13 % av denne. En lokalitet kan romme flere objekter og 15 registreringer (50%) var notert med mer enn ett kulturminne.

Ved feltkontroll ble følgende temaer vurdert:

- Stedfesting
- Antall
- Tolkning

For automatisk fredete kulturminner ble kart og beskrivelser i tillegg hentet ut fra Askeladden (Riksantikvarens database for kulturminner) og Fornminneregisteret ved Universitetet i Oslo.

3.2 Feltkontroll

Feltkontrollen ble utført i flere bolker fra april til oktober 2004, med en siste befarung i januar 2005 der Vestfold fylkeskommune deltok med arkeolog Trude Aga Brun. Utvalgte seterregistreringer i Lardal ble befart høsten 2004, til dels i følge med prosjektleder Tor Bjørvik.

3.2.1 Feltskjema

I forbindelse med feltkontrollen ble det utarbeidet et særskilt feltskjema der observasjoner og koordinater ble skrevet ned (se vedlegg 3)

3.2.2 Stedfesting

Alle kontrollerte registreringer ble stedfestet med GPS av type Magellan 315. Ved enkeltobjekter skjedde målingen midt i kulturminnet. For flater ble målingene gjennomført innenfor flaten. Hver måling varte 3 minutter og ble opplest og skrevet ned på feltskjema, se pkt. 3.3.2. Magellan har et avvik på +/- 25 meter (Manual Magellan GPS 315/GPS320:9)²⁵.

3.2.3 Fotografering

Utvalgte registreringer ble fotografert med et digitalt KonicaMinolta kamera av typen Dimage Z 10.

²⁴ Hentet ut fra askeladden 29.juni 2005

²⁵ Erfaring viser imidlertid at 95% av målingene har et avvik innenfor 15 meter, personlig meddelelse 04.11.05 fra Svein Ola Moum, NIJOS.

4.0 Vestfoldprosjektets registreringsopplegg

Her vurderes det skjema- og veiledningsmateriell som registratorene har hatt til disposisjon.

4.1 Innledende kommentarer

Vestfoldprosjektet er basert på frivillighet. Registreringene er utført etter det som benevnes som "gjør-det-selv-metoden" (Bjørvik 2003:12). Denne går ut på at kommunene deles inn i mindre områder etter grensene for de gamle skolekretsene. To til tre registratorer gis etter endt innføringskurs ansvaret for registrering, mange av dem er selv grunneiere innenfor områdene som registreres. Forutsetninger for å delta er lokalkunnskap, interesse for (lokal) historie og god tid (Bjørvik 2003:13). Engasjementet har brakt unge og gamle ut av sofakroken og vitalisert kunnskap som ellers lett kunne bli glemt.

Kulturminnene er kartfestet og gitt en kort beskrivelse i henhold til det veiledningsmateriell som er utarbeidet.

4.2 Den frivillige innsats

I Stortingsmelding nr. 16 (2004 – 2005) "Leve med Kulturminner" slår regjeringen Bondevik fast at frivillige organisasjoner er viktige samfunnsaktører; ikke minst som et korrektiv til den offentlige forvaltning på området. Den frivillige innsats representerer et stort uutnyttet potensial det er viktig å satse mer på.

Allerede i 2002 anbefalte Kulturminneutvalget i utredningen "Fortid former framtid" at offentlig kulturminneforvaltning og de frivillige organisasjoner i fellesskap burde etablere arenaer, arbeidsformer og fellesprosjekter for utveksling av erfaring og konkretisering av interesseområder og aktuelle problemstillinger.

Som denne evalueringen dokumenterer, er Vestfoldprosjektet allerede blitt en slik møteplass. Folk i ulike aldersgrupper treffes, engasjement skapes, erfaringer og kunnskap formidles, kulturminner sikres. Mange av de forhold denne rapporten behandler har gyldighet langt utenfor Vestfolds grenser og prosjektets registreringer.

Til grunn for kulturminnepolitikken legger regjeringen at hovedansvaret for fredete og verneverdige kulturminner og kulturmiljøer ligger hos eierne selv. Vestfoldprosjektets registreringer setter eierne i stand til å ivareta kulturhistoriske verdier. "Det har også vist seg", skriver Bjørvik, "at en grunneier som vet om kulturminnene på eiendommen, er mer motivert for å ta vare på dem" (Bjørvik 2005:8). Innledningsvis vil vi derfor slutte oss til prosjektets mål om at det haster med å samle inn kunnskap om kulturminner fra vår nære fortid, at også mangfoldet i vår egen hverdag dokumenteres og at lokalmiljøene selv føler et ansvar for at sporene ikke ødelegges.

4.3 Registreringsmetodikk

Vestfoldprosjektets registreringsmetodikk er utviklet og beskrevet av prosjektleder Tor Bjørvik og foreligger som en skriftlig veiledning i to deler på til sammen ni sider, datert henholdsvis 08.04.02 (vedlegg 7)²⁶ og 06.12.02 (vedlegg 6)²⁷, samt i sluttrapporten datert 21.06.04.

²⁶ Veiledning datert 08.04.02 er gjengitt i vedlegget i ajourført versjon, datert 17.08.03

Av registrerings skjemaer finnes to typer, henholdsvis for:

- Enkel registrering, vedlegg 4
- Listeføring, vedlegg 5.

Skjemaer og veiledning er i henhold til Bjørvik utarbeidet for:

”- **historielagsmedlemmer** og andre som gjerne vil hjelpe til med å registrere kulturminner i sitt nærområde,

- **grunneiere** som gjerne vil skaffe seg en oversikt over hva som finnes av kulturminner på eiendommen,

- **turgjengere** som vil vite mer om den historien han/hun passerer underveis” (Bjørvik 2002:1).

Skjemaene er utviklet i samråd med Riksantikvaren, Statens kartverk og Fylkesmannens miljøvern avdeling i Vestfold (Bjørvik 2003:13).

4.4 Veiledning

Veiledningens første del (datert 06.12.02) fokuserer på kartfesting av registreringene (punkt A) og hvordan skjemaet skal fylles ut (punkt B, 1-8), se vedlegg 6.

Veiledningen er praktisk orientert, lettfattelig og instruktivt skrevet - skreddersydd for det publikum den henvender seg til i Vestfold. ”Jeg har ønska å få fram de kulturminner som er mest vanlige å støte på en tur her i Vestfold og nabolagstraktene” skriver Bjørvik i sin registreringsveiledning (Bjørvik 2002:1).

Det lokale nedslagsfeltet gjenspeiles også i beskrivelsen av de enkelte kulturminnetyper som ofte er eksemplifisert med dialektale benevelser og uttrykk²⁸. Enkelte typebeskrivelser er fulgt av henvisninger til forekomster²⁹.

4.4.1 Veiledning til kartfesting (punkt A)

Veiledningen oppfordrer til bruk av blyant i felt og fargetusj ved rentegning av kartet innendørs. Et praktisk råd alle som har prøvd det motsatte vil slutte seg til.

Kartsignaturene omfatter hel strek, brutt strek, skravering og sirkel i forskjellige farger. Følgende valgmuligheter er tillatt:

- Hel rød strek = gamle veger
- Brutt rød strek = gamle stier og hulveger
- Rød skravering = gamle jorder og løkker
- Grønn strek = fine steingjerder
- Flate avgrenset med rød strek = større anlegg, som steinbrudd, torvtak og liknende

²⁷ Veiledning datert 06.12.02 er senere ajourført og er i vedlegget gjengitt i siste versjon, datert 05.09.05 .

²⁸ For eksempel laer for uteløer, skaustuer for koier og brytærsovn for kjone.

²⁹ For eksempel helleristingene ved Hvitvingfoss og veimerkene ved Åsrumvannet og Skjærsvjø.

- Blå ring 0 brønner og oller
- Stedsnavn som ikke knytter seg direkte til et kulturminne skrives rett på kartet

Kommentar

Det er gjennom årene benyttet en rekke tegnsignaturer ved registrering av kulturminner, både i privat og offentlig regi. Faren ved denne floraen av farger og symboler, er at kartene blir uoversiktlige og at valgmuligheter fører til usikkerhet.

Siden hver registrering er relatert til en beskrivelse, vil vi anbefale at kartsymbolene gjøres så enkle som mulig og begrenses til en farge og bare tillater valg mellom punkt, linje og flate. All annen informasjon kan nedfelles i en verbal beskrivelse på registreringsskjemaene. Blyant i felt er et godt tips.

Anbefaling

- Punkt, linje eller flate bør erstatte dagens flora av kartsignaturer

4.4.2 Veiledning til utfylling av skjema (punkt B)

Skjemaveiledningen er inndelt i punkt 1-8 og inneholder standardopplysninger som registreringsnummer, dato for registrering, typebetegnelse, navn på kulturminnet eller dets lokalisering, alder, tilstand, historikk og eventuelle kildehenvisninger. Punktene gjennomgås enkeltvis med løpende anbefalinger.

Nr:

Alle skjemaer relateres til kartblad ved at:

- Kartnummer opplyses på det enkelte registreringsskjema
- Hvert nummer på skjemaene henviser til et tilsvarende nummer på kartet.

Metoden gir en sikker og pålitelig identifisering såfremt registrator følger arbeidsinstruks.

Kommentar

Erfaring både i Skog & Historia og med NIJOS sitt registreringsopplegg for det frivillige kulturminnevern, er at det ofte syndes med utfylling av standardopplysninger i felt, herunder kartbladets serienummer. Dagens opplegg i Vestfoldprosjektet forutsetter derfor umiddelbar kvalitetssikring og personlig kjennskap til registreringene.

Bjørvik skriver selv i sluttrapporten at evne og interesse for oppdraget varierer blant registratorene og at individuelle kartblad og nummerserier nok er det som vil gi det sikreste resultatet (Bjørvik 2004:5).

Etter vår oppfatning bør det for fremtiden utvikles rutiner for oppfølging og feltkontroll mens arbeidet pågår eller umiddelbart etter at det er avsluttet. Felles gjennomgang med registratorene av alle eller utvalgte registreringer, har med hell vært praktisert tidligere. I et så omfattende prosjekt som Vestfoldprosjektet vil dette være ressurskrevende og ikke mulig å gjennomføre så lenge prosjektleder skal være alene om arbeidet.

Med dagens bemanning vil det lette oppgaven om en nøyer seg med å registrere en kommune av gangen. Alternativt bør det ansettes en prosjektleder med

kvalitetssikringsansvar i hver ny kommune som heretter starter kulturminneregistrering.

Anbefaling

- Hver registrator eller hvert lag bør gis en egen nummerserie og kart for det registreringsområdet som skal dokumenteres.
- Det bør utarbeides et personuavhengig system for kvalitetssikring og tilrettelegging.

Type:

"Type", skriver Bjørvik, "skal beskrive hva kulturminnet har vært brukt til" (Bjørvik 2002:1). Registrator oppfordres til å benytte typebetegnelser som er gjengitt i veiledningen, eventuelt med tilføyelse.

Kommentar

Opprinnelig var det utmarka som sto i fokus for Vestfoldprosjektet, men Bjørvik erfarte snart at skillet mellom innmark og utmark ble umulig å operasjonalisere i felt. At eldre menneskers opplysninger også ble en viktig kunnskapskilde, førte prosjektet mot en bred kartlegging av alle slags minner fra nyere tid – både materielle og immaterielle – uavhengig av arealkategori og terreng.

Fokuseringen på nyere tid nødvendiggjør på den ene siden en åpen tolkning av kulturminnebegrepet, jf Kulturminnelovens § 2. På den annen side fører en manglende avgrensning av Vestfoldprosjektet til et mengdeproblem. Bjørviks "Husk: Det som skjedde i går, er historie!" (Bjørvik 2005) er en oppfordring til ettertanke, men en umulighet for den som skal prioritere å operasjonalisere registreringene. Prosjektet lider derfor under at kulturminner og kulturmiljøer ikke er nærmere definert. Mangelen på en definisjon gjør det vanskelig å etablere et funksjonelt begreppapparat som både er lettfattelig, som ivaretar mangfoldet og er tilstrekkelig presist til å være meningsfylt i forhold til de enkelte typer.

Derfor kan prosjektets begrepsapparat nok oppfattes som en selvgrodd og usystematisk oppramsing av både nyere tids kulturminner og de som etter loven er automatisk fredet. For eksempel er begrepene gård/husmannsplass/stue, bolighus, seter, sommerfjøs, utløe, kjone og smie stilt side om side, selv om alt er bygninger - uthus og bolighus - som med fordel kunne vært klassifisert som typer innenfor en og samme kategori.

En fortsettelse av prosjektet bør derfor avvente en restrukturering av begrepene, både i forhold til funksjon og vernestatus og en direkte kobling til beskrivelsen av de enkelte kulturminnetypene slik den fremkommer i veiledningens kapittel 3 (datert 08.04.2002).

Dernest bør en tilnærming av nomenklaturet til kulturminneforvaltningens etablerte begrepsapparat tilstrebes, slik at registreringene enkelt kan utveksles. Med henblikk på struktur vil vi foreslå at begrepene organiseres i to nivåer; henholdsvis kategori (for eksempel ferdsel) og type (for eksempel bilvei, kjerrevei, vintervei, sti).

I motsetning til nomenklaturet for automatisk fredete kulturminner, finnes det for nyere tids kulturminner ingen nasjonal standard for begrepsbruk. Det nærmeste en har er, i henhold til Riksantikvaren, det arbeid som ble utført i forbindelse med SEFRAK – registreringene (**S**ekretariatet **F**or **R**egistrering **A**v faste **K**ulturminner i **N**orge) av andre minner enn hus på 1970-tallet³⁰. Dette arbeidet ble imidlertid aldri fullført siden SEFRAK etter oppstarten raskt ble avgrenset til rene bygningsregistreringer. Behovet er imidlertid like stort og Vestfoldprosjektet har det materialet, nettverket og erfaringene som skal til for en videreføring av arbeidet.

Anbefaling

- Kulturminner og kulturmiljøer bør defineres og avgrenses i forhold til Vestfoldprosjektets formål
- Dagens typebetegnelser må systematiseres, struktureres og tillempes nasjonale/kulturminneforvaltningens standarder.
- Vestfoldprosjektet kan bli det "laboratorium" der registreringsinstruks og begrepsapparat for nyere tids kulturminner utvikles til en nasjonal standard.

Navn:

Med navn menes spesifikke, ofte folkelige betegnelser på selve kulturminnet eller det stedet hvor kulturminnet ligger.

Kommentar

Anonymiseringen av landskapet, det at fortellingene opphører og navnene glemmes er pekt ut som den største trusselen mot kulturminner i dag (Burström et.al. 1997:8). Skogens immaterielle kulturarv i form av myter, stedsnavn og fortellinger fungerte tidligere som orienteringsoppgaver i den folkelige geografi. Når denne funksjonen opphører fordi behovene endres, dør slik kunnskap ut. Rubrikken er derfor kulturhistorisk sett viktig dersom den fylles ut etter intensjonen. Vår erfaring er imidlertid at nedtegning av stedsnavn like mye fungerer som en orienteringsoppgave for kulturminnets lokalisering som en kulturhistorisk dokumentasjon av lokaliteten (Harby 2005:9). Så også i Vestfoldprosjektet, jf reg. 2120³¹ og 2121³². I kurs og veiledning bør det derfor eksemplifiseres og presiseres sterkere hva slags informasjon en her er ute etter og oppfordre registratorene til å utelate navn som ikke direkte kan relateres til kulturminnet.

Anbefaling

- Rubrikkens hensikt må formuleres sterkere.

Datering (rubrikken er senere utelatt)

Et kulturminnes alder har tradisjonelt vært et viktig kriterium for fastsettelse av vernestatus i kulturminneforvaltningen, jf Kulturminnelovens § 4. Med datering menes i Vestfoldprosjektet anleggelsestidspunkt; altså når kulturminnet første gang opptrer.

³⁰ Personlig meddelelse Evy Berg, 22.02.05

³¹ Registrering 2120 gjelder fergemannens bolig. Som stedsnavn er Nedre Skjærnes oppført, mens Roparberget som må oppfattes som lokalitetens navn er gjengitt under beskrivelse av kulturminnet

³² Registrering 2121 gjelder et sommerfjøs der navnet v/Olsåsen er angitt som lokalitetsnavn. Dette må mer oppfattes som en orienteringsoppgave.

Dersom eksakt årstall kjennes, skal dette opplyses. Hvis ikke oppfordres registrator til å skrive det han vet, for eksempel ved avrunde formuleringene til "1920 – åra" eller "1600-tallet".

Kommentar

Datering bør alltid være forankret i en kilde, for eksempel i en litteraturhenvisning eller en navngitt personlig meddelelse. Løse anslag basert på egne vurderinger og antagelser hører hjemme i beskrivelsen av kulturminnet mer enn i rubrikken for datering. Vi anbefaler derfor at veiledningen omarbeides og stiller strengere krav til dokumentasjon der alder oppgis.

Anbefaling

- Datering av kulturminner skal alltid være dokumentert med kildehenvisning.

Tilstand

Opplysninger om kulturminnets tilstand inkluderer både synlighet i terrenget og en tilstandsvurdering. Til dette bruk er det etablert en skala for synlighet og en for vurdering av tilstand:

Skala for bygninger (gjengitt etter Bjørvik):

- "Står oppe"
- "Ruin: Huset er detti sammen, men det er mer igjen enn bare muren"
- "Grunnmur: Fint mura opp, evt. Støpt"
- "Tuft: Enklere, ofte bare steiner i en firkant. Kan deles inn i tydelig og utydelig."

For andre kulturminner enn hus er skalaen:

- "Tydelige spor"
- "Utydelige spor"
- "Ingen spor"

Kommentar:

Hensikten med slik informasjon er todelt:

- Den skal uttrykke noe om kulturminnets generelle tilstand
- Gi en beskrivelse som letter gjenfinning for dem som senere skal forholde seg til kulturminnet

Tilstandsvurdering er den av opplysningene om et kulturminne som er vanskeligst å forholde seg til. Vanskelig fordi informasjonen er prisgitt registrators interesse, kunnskap og vilje, av tidspunkt for befaring og terrengets art, av grundighet og registrators forventninger om hva det skal letes etter.

Skalaen for bygninger er enkel, lett forståelig og operativ i forhold til Vestfoldprosjektets formål. Dette er ikke noe miljøovervåkningsopplegg, men en rask beskrivelse av hva du skal legge merke til.

For andre kulturminner enn hus savner vi en presisering av sporenes tydelighet. Betongfundamenter kan være godt synlig før det grønnes om våren og ikke til å finne igjen midtsommers. Derfor bør det også opplyses hva som eventuelt er synlig. I likhet

med skalaen for hus bør gradene av synlighet utdypes og eksemplifiseres. I et jordbrukslandskap kan "ingen spor", lett oppfattes som nettopp - ingen spor, mens det registrator kan ha ment var at det var ingen spor etter hus, mens rydningsrøysene like fullt soler seg i bakken bortenfor.

Anbefaling

- Graderingen av tilstand og synlighet bør presiseres og eksemplifiseres

Beskrivelse/historie

Rubrikken inviterer til utfyllende opplysninger av mer lokalhistorisk art.

Kommentar

Fortellingen er drivkraften i alt lokalhistorisk engasjement. Derfor er det viktig at en vet hva en spør etter. Noen tips til hva som er viktig informasjon, er gjengitt i veiledningen: Funksjon, tidsrom for bruk, tilføyelser og forandringer og personalhistoriske opplysninger. Vi vil i tillegg foreslå at en supplerer beskrivelsen med eiendomsopplysninger, kulturminnets omfang og utbredelse, samt eventuell sammenheng med andre registreringer i samme terreng/område.

Opplysninger om registrators usikkerhet ved tolkning eller stedfesting bør skilles ut som egen rubrikk slik at dette raskt kan fanges opp ved rutinemessig kvalitetssikring, oppfølging eller veiledning i felt

Dernest oppfordres det i denne rubrikken til å henvise til litteratur om informasjonen stammer derfra, men dette er kildeopplysninger som hører hjemme i neste punkt.

Anbefaling

- Opplysninger forbundet med beskrivelse og historikk må standardiseres slik at de alltid besvares i samme rekkefølge av alle registratorer.
- Usikkerhet ved tolkning eller stedfesting bør skilles ut som egen rubrikk.

Kilde

Like viktig som historien selv er dens opphav. Slik informasjon skal gjengis i rubrikken kilder. En kildehenvisning kan være til lokalhistorisk litteratur, personer (informanter), aviser og gammelt foto- og kartmateriale.

Kommentar

Kildehenvisninger er viktig for en histories troverdighet og dermed autoritet. Vi vil derfor foreslå at veiledningen presiserer hvordan slike opplysninger skal gjengis på registreringsskjemaet.

Eksempler:

Personer: Navn, fødsels- og eventuelt dødsår

Kart: Målestokk, kartbladets navn og eventuelt serienummer

Litteratur: Forfatterens navn, bokens tittel, utgivelsessted og -år, sidehenvisning.

Anbefaling

- Det bør utarbeides en kortfattet instruks for hvordan kilder gjengis.

4.5 Registreringsskjema

Registreringsskjemaene foreligger i to utgaver og har forskjellig utforming:

- Skjema 1: Benyttes kun når beskrivelsen ikke får plass i skjema 2. Inneholder alle standardopplysninger (kommune, ØK-nr, navn på lokaliteten, registrators navn, intern løpenummerering av registreringene, type kulturminne, datering, tilstand, beskrivelse/historie
- Skjema 2: Er det egentlige registreringsskjemaet. Inneholder samme sett opplysninger, men har mindre plass til beskrivelse og forutsetter at alle registreringene er hjemmehørende på samme kartblad eller er beskrevet mer detaljert i skjema 1. I så tilfelle gis enkeltskjemaer samme nummer.

Kommentar

Registreringsskjemaene er praktiske og tilpasset hvert sitt formål.

Skjema 1 er best egnet for enkeltobjekter med mye informasjon, mens skjema 2 er å foretrekke når en står overfor større, enhetlige forekomster.

Utover dette har vi ingen bemerkninger.

5.0 Tilrettelegging av Vestfoldprosjektets registreringer i AREALIS

I dette kapittelet gjennomgås presentasjonen av Vestfoldprosjektets registreringer i AREALIS, samt resultatet av undersøkelsene i felt.

5.1 AREALIS

AREALIS er en forkortelse for fylkesvise **AREAL**Informasjons**S**ystemer.

Hovedmålsettingen er å organisere et effektivt opplegg der informasjon i form av kart og data flyter fra fagmyndigheter til planmyndigheter. Dataleverandører er nasjonale fagetater, fylkesetater og kommuner. Brukerne er:

- Politikere
- Organisasjoner
- Planleggere i ulike sektorer og nivåer
- Enkeltpersoner
- Næringslivet
- Skolen

Vestfoldprosjektet, som ikke må forveksles med Bjørviks registreringsprosjekt, ble avsluttet i 1996. Her beskrev en de samarbeidsformer, datainnhold og metoder som i dag danner basis for prosjektgjennomføringen i AREALIS. I 1997 ble erfaringene lagt til grunn for Miljøverndepartementets Arealdokumentasjonsprogram og AREALIS-prosjekter ble igangsatt i alle fylker.

5.2 Kart

AREALIS er kartbasert og kulturminneregistreringene i Stokke er klassifisert som henholdsvis (med kartsignatur i parentes):

- Fredete kulturminner
 - Fredete kulturminner (svart rune-R)
 - Fredete kulturminner (lys rosa flater)
 - Fredete bygninger (rød trekant)
- Lokale kulturminner
 - Lokale kulturminner (rosa punkt)
 - Lokale kulturminner (rosa flater)
 - Lokale kulturminner (rosa linjer)
- Andre kulturminner
 - SEFRAK bygninger fra før 1850 (rødt triangel)
 - SEFRAK bygninger etter 1850 (gult triangel)
 - Registreringer fra Riksantikvaren (gult punkt)
 - Registreringer fra Riksantikvaren (gule flater)
 - Registrete kulturmiljøer (flate med brun skravur)

I tillegg er en rekke andre karttemaer som veg, vann og arealkategorier tilgjengelig som supplerende informasjon.

Ved å hake av for et av registreringstemaene, for eksempel "Lokale kulturminner" vil disse vises på kartet som rosa punkter. Ikonet forstørrelsesglass gjør det mulig å

zoome inn ønsket område og objekt og derfra hente ut informasjon om type, synlighet og eventuell historikk. Generell informasjon om de enkelte registreringer, slik som adresse, sted og eiendom kan hentes frem fra en særskilt meny, mens spesiell informasjon hentes ved bruk av et pil-ikon. Ved siden av kartet er flybilder tilgjengelig som et supplement til kartgrunnlaget. Det er ikke lagt til rette for søk etter kulturminnetype eller enkeltobjekter.

Kommentar

Lokale kulturminner tilsvarer registreringer utført i Vestfoldprosjektets regi. Dersom en, slik vi gjorde, haker av for alle typer lokale kulturminner samtidig, dekkes kartet med rosa punkter. Dette gir et uoversiktlig preg, ikke minst for den som skal benytte det som planverktøy. Vi vil derfor anbefale at en skiller kulturminner med synlige spor fra stedsnavn, historie, tradisjon og andre minner uten fysiske levninger.

Videre savner vi muligheten til å søke opp enkeltminner etter ID-nummer. Slik det er i dag, må all kunnskap om minnet hentes via kartet. Dette er tungvint for den som søker enkeltopplysninger, slik vi gjorde i forbindelse med evalueringsarbeidet.

Med henblikk på større brukervennlighet, bør det også utvikles muligheter for å søke på type og kategori.

Riksantikvaren er oppført som eier av dataene for *automatisk fredete kulturminner*. Imidlertid har Riksantikvaren etter overføringen av datasettet etablert kulturminnedatabasen Askeladden. I den forbindelse ble alle registreringer fra det tidligere Fornminneregisteret gitt et nytt identifikasjonsnummer som ikke lenger stemmer overens med dem som er gjengitt i AREALIS. Rent praktisk betyr dette at alle som ønsker mer opplysninger om registreringene enn dem som er gjengitt her, vil støte på problemer med å identifisere kulturminnet i Askeladden. Vi brukte for eksempel tre dagsverk på å lokalisere/skrive ut alle dokumenter for de registreringene vi skulle oppsøke i felt. Dette skyldtes ikke bare at det var tidkrevende å hente frem via kart, men at søk i Askeladden i seg selv er tidkrevende. Vi anbefaler derfor at registreringene ajourføres med de numre som nå gjelder.

Dernest bør det, siden dette tyder på at dataene ikke oppdateres, etableres rutiner som sikrer at informasjonen alltid er ajour. Dette gjelder også for Vestfoldprosjektets registreringer.

Ellers hadde vi gjerne sett at beskrivelsen av den enkelte fornminnelokalitet ble gitt et vedlegg med utdypende opplysninger på lik linje med det som er gjort for Vestfoldprosjektets registreringer.

Siden 1960-årene har en svart rune-R markert samlinger og enkeltliggende forekomster av automatisk fredete kulturminner (fornminner) på det økonomiske kartverket. Symbolet er dermed godt innarbeidet og lett forståelig. Rune-R er også tatt i bruk i AREALIS, men bare for objekter. Kulturminner som er avmerket som flate er i stedet gjengitt med fargekode, slik en for eksempel ser det for bygdeborgen på Storås ved Gjennestadvannet (registrering 1048). Vi foreslår at rune-R benyttes konsekvent for alle forekomster med automatisk fredete kulturminner uavhengig av antall. Dersom fargekode er nødvendig, bør denne konsentreres til en farge. Dette vil gjøre kartet mer lesbart.

Til slutt: Mulighetene til å benytte flyfoto i tillegg til kart er en stor fordel. Dette er et uvurderlig hjelpemiddel for den som skal oppsøke registreringene på nytt.

Anbefaling

- I AREALIS bør kulturminner med synlige spor skilles ut som eget tema fra stedsnavn, historie, tradisjon og andre minner uten fysiske levninger.
- Det bør etableres muligheter for å søke opp enkeltminner etter ID-nummer.
- Med henblikk på større brukervennlighet bør det utvikles muligheter for å søke på type og kategori.
- For automatisk fredete kulturminner bør datasettet ajourføres med de ID-numre som nå gjelder i Askeladden.
- Det må etableres rutiner som sikrer at dataene oppdateres.
- For automatisk fredete kulturminner bør beskrivelsen av den enkelte lokalitet tilføyes som vedlegg med utdypende informasjon slik en har gjort for deler Vestfoldprosjektets registreringer.
- Rune-R bør benyttes konsekvent for alle forekomster med automatisk fredete kulturminner uavhengig av antall objekter innenfor lokaliteten. Av hensyn til kartets lesbarhet bør eventuell fargekoding konsentreres til en farge.

5.3 Lokale kulturminner (Vestfoldsprosjektets registreringer)

Prosedyrene for klargjøring av Vestfoldsprosjektets registreringer er følgende: Innen registreringene digitaliseres og legges inn i AREALIS, er de gjennomgått og kvalitetssikret av prosjektleder. Dette har skjedd ved:

- Kontroll av stedfesting på kart. I noen grad også i felt. Ellers ved telefonsamtale med registrator³³.
- Kontroll av tolkning
- Gjennomlesning av tekst. Sammenhengen mellom tekst og opplysninger om synlighet er vurdert, men ikke alltid kontrollert.

Etter endt gjennomgåelse, sendes opplysningene til den respektive kommune som under veiledning av Statens Kartverk digitaliserer stedfestingen og klargjør dokumentene for presentasjon i AREALIS.

Ved kontroll i felt er opplysninger om følgende temaer vurdert:

- Mulighet for gjenfinning
- Synlighet
- Stedfesting

³³ Bjørvik har sett de fleste av registreringene i felt, noe som begrenset behovet for ny feltkontroll (pers.med. 12.07.05).

5.4 Gjenfinning

Av 52 registreringer var det 10 stykker (19 %) vi av ulike årsaker ikke fant synlige spor etter. Av de 10 var fire registreringer oppført som synlige, fire som ikke synlige og ved to registreringer var synlighet ikke kommentert.

Registreringene gjaldt:

- Stedsnavn (hvorav det ene er et skjønnsspørsmål)³⁴
- Bygninger³⁵
- Tjæreproduksjon³⁶
- Vassdragsrelaterte kulturminner³⁷

Ytterligere to registreringer fant vi bare frem til med prosjektleders hjelp³⁸

Illustrasjon: Tuftene etter husmannsplassen Lia søndre (reg. 3403) er fremdeles god synlige. Foto: Egil Aas/Sjur Harby

³⁴ Reg. 2331 Hagan er navnet på dagens gård, pers. med. fra grunneier Kjell Hansen 11.05.04 og reg. 2333 Damrønningane

³⁵ Reg. 1709 (hustuft), 1711 (hustuft), 1736 (husmannsplass?), 2328 (kjone), 3131 (husmannsplass), 3404 (husmannsplass, men her er det opplyst at tuftene ligger under en fylling. Registreringsdokumentet inneholder et fotografi som viser nettopp stedet)

³⁶ Reg. 236

³⁷ Reg. 1728 (atthaldsdam)

³⁸ Reg. 3903 (stue) og 1710 (demning). Begge opplyst som synlige.

Kommentar

Stedsnavnene savnet opplysninger om eventuelle spor og representerer i og for seg ingen overraskelse. Men siden lokale navn ofte har sitt utspring i en eller annen virksomhet kunne en likevel tenke seg at det også var fysiske spor å finne i terrenget. Reg. 2331 Hagan viste seg da også å være navnet på plassen som fremdeles er bebodd, men kan i tillegg ha vært en benevnelse for et jorde eller et beite under Hagan. Grunneier kjente ikke til dette. Ved Damrønningane ikke var noe å se. Siden de to registreringene begge savnet rubrikk for synlighet i AREALIS, anbefaler vi at dette endres slik at synlighet gjøres til en gjennomgående informasjon for alle registreringer uavhengig av type.

Av bygningssporene skulle halvparten fremdeles være synlige i terrenget³⁹. En hustuft var kartfestet til utkanten av et dyrkningsområde i Djupedal. Jordlappene her var de første vi kontrollerte. Alle var tilplantet med gran – trolig i 1970-årene. Problemet med å verifisere registreringene hang dels sammen med polygonenes avgrensing og utbredelse, dels att det var flere tilplantede jorder enn dem som var dokumentert i registreringen. Dernest at selve tuftene (reg.1709 og 1711) ikke var mulig å identifisere. For den ene av dem heter det at kulturminnet er synlig, men utydelig. Vi lette, men fant ingen overbevisende spor. Erfaringen er derfor at strukturer som er beskrevet som utydelige vil være vanskelige å forholde seg til for den som senere skal lete dem opp. Tvil om tolkning må derfor lukes ut før dataene gjøres tilgjengelige for allment bruk. Kriteriet for at et kulturminne skal vurderes som synlig, bør være at det er *godt* synlig - eller merket. Den siste av husgrunnene var registrert som husmannsplass med spørsmålstegn etter. Tross opplysning om synlige murer måtte vi gi tapt for tvilen rundt en steinsamling som kanskje - med god vilje - kunne være rester av en syllsteinsrekke. Ytterligere en husmannsplassregistrering savner opplysning om synlighet, men hadde et fotografi i vedlegget som viste fyllinga der husmannsplassen tidligere skulle ha ligget⁴⁰. Hvor hensiktsmessig det er med slike fotografier, er vi usikre på.

Tjæremila var beskrevet som en tydelig grop, men ble – muligens som følge av vårt eget kartgrunnlag, ikke funnet. Men heller ikke her er verbalbeskrivelsen til mye hjelp "grop på en høyde i skogen mellom Nygård og Gjersø. Tydelige spor".

Av atthaldsdammen skulle det ikke være, og var heller ikke, noe å se.

Anbefaling

- Rubrikk for synlighet bør være standard i datasettet
- Alle registreringer som presenteres i AREALIS må gjengis uten tvil.
- Synlighet bør vurderes ut fra om den som kommer etter vil være i stand til å se det samme som registrator selv.
- Bruken av fotodokumentasjon fungerer når den inneholder tilleggsinformasjon som ikke fremgår av tekst.

³⁹ Reg. 1709 (hustuft), 1711 (hustuft), 1736 (husmannsplass?)

⁴⁰ Reg. 3404

5.5 Synlighet

Synlighet er vurdert i forhold til grunneier/tiltakshavers mulighet til å ta hensyn. Når det i AREALIS opplyses at kulturminnet er synlig forstår vi dette som at tiltakshaver uten problemer skal kunne gjenfinne registreringen.

Kommentar

Av registreringene var 39 oppført som synlige (75 %)⁴¹, ni som ikke synlige (17%)⁴² mens fire registreringer savnet opplysninger om dette (8%)⁴³.

I felt gjorde vi følgende erfaring:

- Registreringer oppført som synlige: 35 registreringer (90 %) ble gjenfunnet⁴⁴
- Registreringer oppført som ikke synlige: 2 registreringer (22 %) hadde likevel synlige spor⁴⁵
- Registreringer uten opplysning om synlighet: 2 registreringer (50 %)⁴⁶ hadde spor.

Avviket mellom vår og registratorenes vurdering er av et beskjedent omfang. Av 48 registreringer der synlighet er kommentert, bedømte vi det annerledes i to tilfeller (4 %). Hertil kommer de kulturminner som var opplyst synlige, men som vi ikke fant.

Det vil alltid være ulike oppfatninger av hva synlighet innebærer. Et eksempel kan være reg. 3132 Søndagsberget i Arnadal. Opplysningen her går på at Søndagsberget før krigen var et populært utfluktssted for stedets ungdom. Bortsett fra stien opp, er det i dag ingen spor som direkte kan knyttes til denne funksjonen. Når det likevel er opplyst at det skal finnes spor her, relaterer denne opplysningen seg til eiendomsgrensen mellom to gårder som er skal være markert med et delekors i berget. Tradisjonen om utfluktssted (ingen synlige spor) og grensemerket (synlig) burde her ha vært registrert hver for seg.

Et annet eksempel er registreringer der spor finnes, tross opplysninger om det motsatte. Hupppolla (reg. 2602) ligger i tilknytning til husmannsplassen Huppen (reg. 2603) og er i registreringen angitt som gjenfylt. Da vi besøkte stedet sto det fremdeles vann der. Olla minner lite om de brønner vi ellers har sett ved husmannsplassene i Stokke, men vi oppfatter den som synlig – men ødelagt.

Mer uomtvistelig er sagbruket ved tidligere Fossnes landbruksskole (reg. 3418). Her var fremdeles betongfundamentene synlige et stykke fra vegkanten og opplysningen om at det ikke skulle være synlige spor igjen er derfor feil.

Et siste eksempel er gropa på Stubberødåsen (reg. 3529), tolket som tjæremile. Gropa målte tre meter fra voll til voll og var 70 centimeter dyp. Synlighet er ikke oppført med egen rubrikk på registreringen, men gjengitt som kommentar under

⁴¹ Reg. 207, 208, 236, 240, 270, 1706, 1707, 1708, 1709, 1710, 1711, 1712, 1715, 1736, 2317, 2603, 3102, 3107, 3112, 3113, 3115, 3127, 3132, 3141, 3143, 3149, 3150, 3151, 3159, 3207, 3403, 3405, 3406, 3407, 3419, 3442, 3529, 3902, 3903

⁴² Reg 1728, 2328, 2602, 3131, 3133, 3148, 3152, 3158, 3418

⁴³ Reg. 2331, 2333, 3404, 3531

⁴⁴ Ikke gjenfunnet gjaldt reg. 236, 1709, 1711, 1736,

⁴⁵ Gjenfunnet gjaldt reg. 2602, 3418

⁴⁶ Gjenfunnet gjaldt reg. 2331, 3529

rubrikken "Informasjon". Gropa illustrerer først og fremst mangelen på systematikk i hvor de ulike opplysninger presenteres for brukeren av AREALIS.

Juridisk vil synlighet være en opplysning av stor betydning for kulturminner med vernestatus. Dette er ikke tilfellet for Vestfoldprosjektets egne registreringer, men vil gjelde de data som er importert fra kulturminneforvaltningens registre. For en bruker som ikke er bevandret i vernekategorier og lovverk, vil forskjellene imidlertid være vanskelige å forholde seg til. En sammenstilling i AREALIS bør derfor innebære at datasettene holder samme kvalitet og at standardopplysningene er gjennomgående for alle registreringer uavhengig av kilde.

Anbefaling

- Begrepet synlighet bør utdypes og presiseres.
- Synlighet bør gjengis for alle typer kulturminneregistreringer i AREALIS.

Illustrasjon: Liadammen (reg. 3419) er fremdeles godt synlig. Foto: Egil Aas/Sjur Harby

5.6 Stedfesting

Synlighet henger sammen med stedfesting. I fakta-arkene om AREALIS Stokke er følgende opplyst om nøyaktigheten i de forskjellige datasettene:

- Fredete kulturminner⁴⁷: ca. +/- 10 meter
- Fredete bygninger⁴⁸: Punktet ligger innenfor bygningskroppen
- SEFRAK bygninger⁴⁹: Punktet ligger innenfor bygningskroppen
- Lokale kulturminner⁵⁰: Grovt anslag +/- 20 meter
- Ikke fredete kulturminner⁵¹: ca. +/- 10 meter
- Andre kulturmiljøer⁵²: Områdene har en forholdsvis grov avgrensing

Kommentar

AREALIS opererer med ulik grad av nøyaktighet på stedfestingene, men med et maksimalt avvik på 20 meter (om vi ser bort fra temaet "andre kulturmiljøer"). Tatt i betraktning av at de fleste registreringer er utført med kart og kompass, er dette et akseptabelt presisjonsnivå såfremt opplysninger om synlighet er korrekte.

Kontrollmåling er utført med GPS for 38 av registreringene (75%)⁵³. Målingene ble så langt det lot seg gjøre, foretatt midt i lokalitetene. Når registreringer ikke er stedfestet på nytt av oss, skyldes det at vi enten ikke fant dem eller at det ikke var synlige spor å måle inn.

Vi har delt resultatene inn i tre kategorier:

- Avvik mindre enn 20 meter: 28 (74%) registreringer⁵⁴
- Avvik mellom 21 – 40 meter: 7 (18%) registreringer⁵⁵
- Avvik mer enn 41 meter: 2 (5%) registreringer⁵⁶

Bak tallene skjuler det seg store variasjoner. For eksempel viser fire registreringer ikke avvik i det hele tatt, mens 11 stykker også imøtekommer 10 meters kravet.

⁴⁷ Omfatter både kulturminner som er automatisk fredet på grunn av alder og de som er fredet ved enkeltvedtak. Eier av dataene: Riksantikvaren

⁴⁸ Inneholder bygninger fredet etter Kulturminneloven eller Bygningsfredningsloven av 1920

⁴⁹ Omfatter ikke-fredete kulturminner registrert i det såkalte SEFRAK-registeret (forkortelse for Sekretariatet For Registrering Av faste Kulturminner). Registeret ble bygget opp i perioden 1975 – 1995 og skal inneholder opplysninger om alle bygninger eldre enn 1900. I noen deler av landet er også bygninger av nyere tatt med.

⁵⁰ Inneholder i praksis Vestfoldprosjektets registreringer

⁵¹ Inneholder ikke-fredete kulturminner registrert i Riksantikvarens fornminneregister (Askeladden).

⁵² Inneholder spesialregistreringer utført i forbindelse med utredningen av ny jernbanetrasé gjennom Vestfold

⁵³ Reg. 207, 208, 240, 270, 1706, 1707, 1708, 1710, 1712, 1715, 2317, 2602, 2603, 3102, 3107, 3112, 3113, 3115, 3127, 3141, 3143, 3149, 3150, 3151, 3152, 3159, 3207, 3403, 3405, 3406, 3407, 3418, 3419, 3442, 3529, 3531, 3902, 3903

⁵⁴ Reg. 207, 240, 270, 1706, 1707, 1710, 1712, 1715, 2317, 2603, 3112, 3115, 3127, 3141, 3143, 3150, 3151, 3152, 3207, 3403, 3406, 3407, 3418, 3419, 3442, 3529, 3902, 3903,

⁵⁵ Reg. 208, 3102, 3107, 3113, 3149, 3405, 3531

⁵⁶ Reg. 1708, 2602

5.7 Presentasjon

Datasettet i AREALIS er ordnet etter følgende temaer:

Nr: Nytt identifikasjonsnummer tildeles registreringene ved digitalisering av dataene. Nummeret er unikt for hvert objekt, men er ikke søkbart uten kartbakgrunn. Kommune- og fylkesidentitet er ikke nedfelt i identifikasjonsnummeret.

Kommentar:

Så lenge bruken av dataene begrenser seg til Stokke kommune, har det lite for seg å legge inn kommune- og fylkesidentitet i identifikasjonsnummeret. Men dersom registreringsopplegget blir landsdekkende, vil behovet for å se kulturminners forekomst- og tilstand på nasjonalt og regionalt plan utvilsomt melde seg. En bør derfor vurdere om spørsmålet i forbindelse med en eventuell videreføring av prosjektet.

Et større savn er å søke opp registreringer, enten på type eller ved identifikasjonsnummer, uten å gå via kartet. Vårt behov oppsto da vi skulle gjøre et representativt utvalg av kulturminner i Stokke, dernest da enkeltopplysninger skulle sjekkes. Vi vil derfor foreslå at det åpnes for slike søk.

Anbefaling

- Registreringene bør kunne søkes opp på type og ID-nummer

Betegnelse: Betegnelsene er basert på Tor Bjørviks terminologi slik den er gjengitt i registreringsveiledning, datert 06.12.02. Som nevnt er det ikke formulert som noe absolutt krav at registrator skal følge de begreper veiledningen opererer med. "Bruk gjerne en av de nedenstående betegnelser, evt. med tilføyelse" – heter det mildt.

Vurdering

Dokumentene "Hvordan finne historiske spor i naturen? En veiledning for amatører og turfolk", datert 08.04.02, og "Registrering av kulturminner i Vestfold", datert 06.12.02, skal veilede registrator i arbeidet. Tilsynelatende henger de sammen, men oppramsingen av de enkelte typer kulturminner i det første dokumentet er ikke synkronisert med betegnelsene i det siste. For eksempel gjenfinnes kategorien "3.2 Kulturminner knytta til nyere tids bosetting og landbruk" i registreringsveiledningen av 08.04.02 som følgende typer i veiledningen av 06.12.02:

Veiledning datert 08.04.02	Veiledning datert 06.12.02
3.2.1 Dyrka mark	Jorde, løkke
3.2.2 Husmannsplasser, gårdsanlegg	Gård, husmannsplass, stue, bolighus
3.2.3 Setre	Seter
3.2.4 Sommerfjøs	Sommerfjøs
3.2.5 Utløer	Utløe
3.2.6 Potetkjellere	Uthus (spesifiser gjerne)
3.2.7 Smier	Smie
3.2.8 Kjoner	Kjone

Mens veiledning i registrering av kulturminner (datert 06.12.02) og registreringsskjema operer med begrepet type⁵⁷, brukes begrepet "betegnelse" i AREALIS. I gavnet er det ingen forskjell, men det hadde likevel vært en fordel om begrepsbruken var enhetlig formulert i prosjektets veiledningsmaterieell og ved tilrettelegging av dataene.

Det er vår erfaring at betegnelse fungerer godt i forhold til gjenfinning av kulturminnene. Imidlertid er det et betydelig avvik mellom veiledningens typebetegnelser og de som faktisk er gjengitt under rubrikken betegnelse i AREALIS.

Ved gjennomgang av registreringene fant vi at mer enn 20 % av betegnelse oppgitt i AREALIS ikke samsvarte med dem som veiledningen oppfordrer til bruk av. Listen bør derfor enten kompletteres, alternativt må begrepsapparatet i veiledningsmateriellet gjøres mer overordnet og systematisk etter tema/funksjon.

Følgende eksempler nevnes som illustrasjon:

- Begrepet hustuft gjenfinnes ikke i veiledningen, men er dokumentert to ganger i materialet⁵⁸.
- To betegnelser er gjengitt med spørsmålstegn etter typebetegnelse⁵⁹. Dette er en markering av usikkerhet som ikke har noe med begrepsapparatet å gjøre
- Stedsnavn nevnes som en viktig kildekategori, men gjenfinnes ikke som egen typebetegnelse i veiledningens begrepsapparat. Det samme gjelder typene tjæremile⁶⁰, utfluktsted⁶¹, minkfarm⁶², grensestein⁶³ og ålehus⁶⁴. Potetkjeller er beskrevet i veiledningen om de enkelte typer kulturminner, men ikke oppført som særskilt typebetegnelse⁶⁵.
- Vannsag, kvern og stampe er alle vassdragsrelaterte kulturminner, men ikke bare. Materialet inkluderer registrering av tre sagbruk, hvorav to som ikke ligger ved vassdrag⁶⁶. Den siste, reg. 3150, ligger til Rostebekken og er dermed den eneste som faller inn under begrepet vannsag. Denne registreringen er imidlertid betegnet med begrepet sag og kunne i teorien like gjerne ha vært en dampsag som en vannsag. Dette illustrerer ulempene med å ha et detaljert begrepsapparat fremfor et overordnet, eksempelvis "teknisk-industrielt kulturminne" der type kan klassifiseres i egen rubrikk eller som fritekst.

⁵⁷ På registreringsskjemaet kalles det "Type kulturminne"

⁵⁸ Reg. 1709 og 1711

⁵⁹ Reg. 3529 og 3531

⁶⁰ Reg. 3529 og 236

⁶¹ Reg. 3132

⁶² Reg. 5117

⁶³ Reg. 3141

⁶⁴ Reg. 3148

⁶⁵ Reg. 2317

⁶⁶ Reg. 3418 og 240

Illustrasjon: Hoppbakken "Huppen" (reg. 208) har et solid bygget overrenn i stein. Foto: Egil Aas/Sjur Harby

I forbindelse med utviklingen av et standardisert registreringsopplegg for det frivillige kulturminnevern, har NIJOS i samarbeid med historielagene i Idd og Enningdalen i Østfold og i Frogn, Akershus, testet ut et registreringsopplegg som er utviklet i regi av prosjektet Miljøregistreringer i skog – delprosjekt kulturminner (MiS-kulturminner) til bruk i skogbruksplanlegging. Dette består av kurs i kulturminneregistrering, skjemaer, begrepsapparat, veiledning til dette og en arbeidsinstruks. Begrepsapparatet er organisert i ni kategorier med 31 typer som skal favne alle typer kulturminner uavhengig av alder og vernestatus. Et kodeverk bestående av to sifre kan erstatte verbalbeskrivelsen. Kategorien "Bosetting og dyrking" er således inndelt i henholdsvis:

- 21 Dyrkingspor
- 22 Gjerde
- 23 Tuft/ruin
- 24 Bygning
- 25 Gård/plass/seter
- 26 Grensemerke
- 27 Kulturvekst

Anbefaling

- Med tanke på en eventuell videreføring av prosjektet bør veiledning og begrepsapparat harmoniseres.
- Begrepsapparatet bør enten gjøres mer detaljert eller motsatt - mer overordnet for å ivareta brukervennlighet og kulturminnefaglig etterrettlighet. Vi anbefaler det siste som vil være mest hensiktsmessig i forhold til alle former for arealplanlegging.
- Siden det ikke foreligger noe nasjonalt nomenklatur for nyere tids kulturminner, foreslår vi at Vestfoldprosjektet benytter malen fra prosjektet MiS-kulturminner som utgangspunkt. Her kan Vestfoldprosjektets typebetegnelser ivaretas gjennom en særskilt rubrikk på registreringsskjemaet som eventuelt legges inn som en del av beskrivelsen.

Navn: Stedsnavn er opplyst i 39 av materialets 50 registreringer (78%) men rubrikken er praktisert ulikt.

Kommentar

Navn er forstått ulikt av registratorene. Dels finner en navn som mer er å betrakte som områdebetegnelser, for eksempel Vestre Kverneskogen⁶⁷, Djupedal⁶⁸, Huppen⁶⁹ eller Lia⁷⁰. Felles for disse er at de inkluderer større arealer enn det kulturminnene alene dekker.

I andre tilfeller kan navnet avgrenses til selve lokaliteten, for eksempel demningen Liadammen (reg. 3419), Huppolla (reg. 2602) eller husmannsplassen Larstua (reg. 3107). Her er det funnstedet alene som er navngitt, slik vi oppfatter at intensjonen med å etterspørre navn har vært.

For 11 registreringer er det ikke oppgitt noe navn. Dette kan tyde på at området ikke (lenger) benevnes med et særskilt navn eller at lokal navnsetting allerede er glemt/ikke er kjent.

Det er ikke uvanlig at angivelse av stedsnavn er anvendt ulikt blant registratorer. NIJOS sitt samarbeid med Frogn Historielag i 2004 avdekket for eksempel at rubrikken "funnsted" bare på to av 32 skjemaer var utfyllt i tråd med intensjonen (Harby 2005:9).

Tor Bjørvik skriver i sin registreringsveiledning at: "Navn kan være gode spor om at det kan ha vært et eller annet". Men dette forutsetter at navnet knytter seg til lokaliteten alene og ikke til et større område. Slik det er benyttet i et flertall av registreringene, fungerer det mer som en verbal beskrivelse av lokaliseringen enn som enn som en kulturhistorisk kildekategori.

⁶⁷ Reg. 3158

⁶⁸ Reg. 1706, 1707, 1708, 1709, 1711 og 1712

⁶⁹ Reg. 208 og 2603

⁷⁰ Reg. 3404, 3405 og 3406

Anbefaling

- Forskjellen mellom lokalitetsnavn og områdebetegnelse bør presiseres tydeligere i kurs og veiledningsmateriell, gjerne med eksempler og kartmarkering som illustrerer forskjellen.

Alder

Alder tilsvarer rubrikken datering i veiledningsmateriell og registreringsskjemaer. I vårt materiale er 22 (44 %) av registreringene gitt alderstilhørighet⁷¹.

Kommentar

Av disse 22 er eksakt årstall opplyst i sju registreringer (32 %)⁷², og løst anslått for de resterende 13⁷³. Et løst anslag kan være formuleringer som "Før 1960"⁷⁴ eller "1800-tallet"⁷⁵.

Datering må være forankret i et kildemateriale som dokumenterer opplysningen. Denne finnes enten i rubrikken "Informasjon"⁷⁶, eller i vedleggene som er tilgjengelig ved å klikke på ikonet "link". Vedleggene er enten dokumenter med ren tekst⁷⁷ eller et scannet registreringskort med foto av kulturminnet. Her står kildehenvisningen oppført i rubrikken "Kilde".

Kildehenvisningene opptrer i flere varianter. I vårt materiale så vi:

- Dokumenter i Statsarkivet, i noen tilfeller oppgitt med referanse⁷⁸ i andre tilfeller ikke⁷⁹.
- Kildesitater⁸⁰.
- Lokalhistorisk litteratur⁸¹
- Personlige meddelelser⁸²
- Synfaring⁸³

I en del tilfeller er kilde ikke opplyst og må da forutsettes å være registrators egen opplysning⁸⁴. Dette gjelder 13 (59%) av registreringene⁸⁵.

Mange av dateringene bærer preg av å være basert på løse anslag, men i et par tilfeller er det referert til folketellinger⁸⁶.

⁷¹ Reg. 208, 3102, 3112, 3115, 3131, 3132, 3133, 3141, 3148, 3149, 3150, 3151, 3152, 3158, 3159, 3207, 3403, 3404, 3405, 3406, 3407, 3419,

⁷² Reg. 3207, 3403, 3404, 3405, 3406, 3407, 3419

⁷³ Reg. 3102, 3112, 3115, 3131, 3132, 3133, 3141, 3151, 3152, 3148, 3149, 3150, 3158

⁷⁴ Reg. 3133

⁷⁵ Reg. 3112

⁷⁶ For eksempel reg. 208

⁷⁷ For eksempel reg. 3133

⁷⁸ For eksempel reg. 3404

⁷⁹ For eksempel reg. 3403

⁸⁰ For eksempel reg. 3207

⁸¹ For eksempel reg. 3406

⁸² For eksempel 3403, der angitte kilder er "Synfaring, blitt fortalt, Statsarkivet" uten nærmere opplysninger om hvem som er informant.

⁸³ For eksempel reg. 3419

⁸⁴ For eksempel reg. 208 og 3158

⁸⁵ Reg. 208, 3102, 3131, 3132, 3133, 3141, 3149, 3150, 3151, 3152, 3158, 3159, 3405,

⁸⁶ Reg. 3112 og 3115

Overføringen til AREALIS er ikke tilstrekkelig kvalitetssikret. For registrering 3403, husmannsplassen Lien søndre med datering 1833, opplyses det at det finnes et skjøte på skylddeling fra 1882. "Bygningen kan være oppført før 1882".

Fem av registreringene er datert med store tidsintervaller og en bør spørre seg om verdien av i det hele tatt å nevne datering med så liten presisjon og som i enkelte tilfeller også er gardert med et spørsmålstejn⁸⁷.

Anbefaling

- Datering i dette feltet bør ha kildehenvisning. Registrators anslåtte dateringsforslag bør gjengis under rubrikken beskrivelse/historikk.
- Det bør utarbeides en instruks for kravene til en kildehenvisning.

Synlig

Rubrikken "synlig" tilsvarer termen "tilstand" i veiledningsmateriellet. Der dekker det både vurdering av tilstand og synlighet.

Kommentar

Registrators opplysninger om kulturminnets synlighet er i AREALIS formulert med et ja eller et nei. Utførligere opplysninger om tilstand og hva som eventuelt er synlig av kulturminnet er enten gjengitt i rubrikken "Informasjon"⁸⁸, eller i vedleggene⁸⁹.

I materialet er 39 (75 %) av registreringene beskrevet som synlige⁹⁰, ni (17 %) som ikke synlige⁹¹ og fire (8 %) savner opplysninger om synlighet⁹².

Hensikten med et standardisert registreringsskjema er at alle opplysninger systematisk skal fylles ut av alle registratorer. Når fire registreringer savner denne opplysningen, kan dette enten bety slurv eller at kulturminnet ikke er kontrollert i felt. Registreringene i dette tilfellet gjelder to stedsnavn, en husmannsplass og en skytestilling.

I veiledningen graderes synlighet i tydelige spor, utydelige spor og ingen spor. Vår erfaring er at denne vurderingen avhenger av registreringstidspunkt, type kulturminne og øyet som ser. Informasjon om synlighet er viktig i forhold til gjenfinning av kulturminnet og ved siden av stedfesting en vesentlig opplysning for den som skal ta hensyn til dem ved tiltak.

Synlighet varierer i forhold til om registreringen gjelder kulturminner som objekter eller kulturminner som hele miljøer. Objekter, for eksempel en hustuft er mer konkret enn kategorien "gård, husmannsplass, stue" som etter vår forståelse mer omfatter

⁸⁷ Reg. 3112, 3115, 3131, 3141 og 3150

⁸⁸ For eksempel 1709 ("Tydelige spor", 1712 ("Teigpløying. Tydelige spor" og 2317 ("Tuft synlig")

⁸⁹ For eksempel 1706 (Tydelige fårer)

⁹⁰ Reg. 207, 208, 236, 240, 270, 1706, 1707, 1708, 1709, 1710, 1911, 1712, 1715, 1736, 2317, 2603, 3102, 3107, 3112, 3113, 3115, 3127, 3132, 3141, 3143, 3149, 3150, 3151, 3159, 3207, 3403, 3405, 3406, 3407, 3419, 3442, 3529, 3902, 3903,

⁹¹ Reg. 1728, 2328, 2602, 3131, 3133, 3148, 3152, 3158, 3418

⁹² Reg. 2331, 2333, 3404, 3529,

miljøer der dyrkningsspor også inngår. Det er for disse viktig å markere hva det er som er synlig.

Ved tre (30%) av registreringene som var oppført som ikke synlige, viste det seg ved vår befaring at det likevel fantes spor. Dette gjelder registreringene 3418 (betongfundamenter etter et sagbruk), 2602 (Huppolla som bare delvis var gjenfylt) og 3158 (kvern). Til en viss grad gjelder det også registrering 3152 (husmannsplassen Gamle-Dammen) der hustuftene ikke lenger kunne spores, men hvor dyrkningsspor og steingjerde fremdeles synlig. Vi anbefaler derfor at nåværende gradering kort og godt erstattes med et spørsmål om kulturminnet er synlig - ja eller nei. Det bør hektes på en presisering av hva en skal se etter.

Skalaen for tilstandsvurdering, henholdsvis; ”står oppe, ruin, grunnmur og tuft” er i sin nåværende skikkelse misvisende sammen med synlighet og foreslås enten fjernet eller integrert i fritekstbeskrivelse. Alternativt kan ruin og tuft inngå som kulturminnetyper.

Anbefaling

- Nåværende gradering av synlighet erstatter med et ja eller nei, med tilleggsopplysning av hva som er synlig. For øvrig vises det til våre kommentarer til veiledningsmateriellet.

Informasjon

Rubrikken er ikke gjennomgående i alle dokumenter, men ser ut til å være erstattet av en **lenke ("link")** til vedlegg når verbalbeskrivelsen overstiger en viss lengde. Dette gjelder blant annet registreringene i Arnadal, mens det for området Kroken bare er informasjonsrubrikken som er benyttet. Vedlegget kan ha fotografier, men dette er ikke systematisk gjennomført.

Kommentar

I materialet forekommer informasjonsrubrikken i 29 (56%) registreringsdokumenter⁹³. Her gjengis opplysninger av ulik valør, for eksempel lokalitetens navn (reg. 2333), kulturminnets synlighet (reg. 3902 og 1712), eieropplysninger (reg. 1709), orienteringsoppgaver (reg. 236), opplysninger om datering (reg. 208) og bevaringstilstand (reg. 207). For enkelte registreringer er informasjonsrubrikken tom⁹⁴.

I en renskrevet versjon av Vestfoldprosjektets skjemaer finnes kilde (punkt 8) særskilt nevnt. For eksempel nevnes det i registrering 3418 (sagbruk under tidligere Fossnes landbruksskole) at kilden er erindring. Denne opplysningen er imidlertid utelatt i tilretteleggingen for AREALIS. Likeledes er både registrators navn og dato opplyst i grundokumentene, men fjernet ved AREALISpresentasjonen.

Et generelt inntrykk av informasjonsrubrikken er at opplysningene er tilfeldig innsamlet og at det savnes en instruks for hvilke opplysninger som skal være obligatoriske for alle registreringer.

⁹³ Reg. 207, 208, 236, 240, 270, 1707, 1708, 1709, 1711, 1712, 1715, 1728, 1736, 2317, 2328, 2331, 2333, 2602, 2603, 3141, 3143, 3159, 3405, 3418, 3442, 3529, 3531, 3902, 3903

⁹⁴ For eksempel reg. 270

Ut fra originalmaterialet bør kildene være mer nøyaktig angitt. Uttrykk som "erindring" eller "blitt fortalt" må kompletteres med navn og fødselsår på kildene. Derneft bør opplysninger som stammer fra arkiver, for eksempel statsarkivet, som før nevnt refereres med journalnummer, mens all litteratur bør refereres med forfatter, utgivelsesår, tittel og sidehenvisning.

Et eksempel til etterfølgelse er Thor K. Døvles registrering 3116 av gården Jarestein der kopi av heftet "Gamalt frå Vestfold I" utgitt 1930, er vedlagt registreringskjemaet. Kildehenvisningen her omfatter også en nøyaktig gjengivelse av folketellingene i 1865 og 1900. I tillegg har han også en navngitt kilde, Arne Gurjordet, som han henviser til.

Bruk av foto, slik det er benyttet for registreringene i Arnadal, vil være til hjelp for den som kommer etter.

Anbefaling

- Det bør utarbeides instruks for hvilke temaer som skal være obligatoriske i informasjonsrubrikken, både ved registrering i felt og ved tilrettelegging i AREALIS

Link

Informasjonsrubrikken i de resterende 23 (44%) registreringer er erstattet av en lenke til worddokumenter som må åpnes særskilt⁹⁵.

Kommentar

Opplysningene her rommer lengre, mer detaljerte, verbalbeskrivelser av:

- Lokalhistorisk art⁹⁶
- Terrenget⁹⁷
- Kulturminnets synlighet⁹⁸
- Gårds- og bruksnr.⁹⁹

Mye av informasjonen overlapper imidlertid opplysningene som for andre registreringer er gjengitt i informasjonsrubrikken, for eksempel hvilke spor som fremdeles er synlige¹⁰⁰. Presentasjonen av dataene kan tyde på at det ikke foreligger noen entydig instruks for når en benytter det ene fremfor det andre. Variert innhold indikerer også at valget av hvilken informasjon som skal presenteres er tilfeldig.

⁹⁵ Reg. 1706, 1710, 3102, 3107, 3112, 3113, 3115, 3127, 3131, 3132, 3133, 3148, 3149, 3150, 3151, 3152, 3158, 3207, 3403, 3404, 3406, 3407, 3419

⁹⁶ For eksempel reg. 3127, 3132

⁹⁷ For eksempel reg. 3150

⁹⁸ For eksempel reg. 3107

⁹⁹ For eksempel reg. 3133

¹⁰⁰ For eksempel reg. 1706 (tydelige fårer), 3107 (tydelige tuffer etter hus), 3113 (hustuft), 3127 (tydelige hustuffer), 3132 (det skal finnes et delekors i berget)3158 (antydninger til en gammel steinvoll).

Primært bør vedlegget inneholde opplysninger som ikke har betydning for gjenfinning av kulturminnet eller som vil være av vesentlig verdi for kommunens arealplanleggere, jf det som innledningsvis er sagt om formål og brukergrupper.

AREALIS skal være et planverktøy for kommuner, politikere, fylker og sektorer og all informasjon som vedrører lokalisering, utseende, synlighet, omfang bør være lett tilgjengelig. Dette forutsetter en gjennomgang av både registreringsveiledning og skjemaer. Derneft bør det utarbeides en instruks for innlasting av dataene i AREALIS som sikrer at alle struktureres ved tilretteleggingen.

Avslutningsvis vil vi foreslå at et revidert registreringsopplegg (skjemaer, veiledning og begrepsapparat) legges ut på kommunens hjemmesider.

Anbefaling

- Det bør utarbeides en instruks for innlasting av dataene i AREALIS som sikrer en fellesnevner for all informasjon som gjengis.
- Et revidert registreringsopplegg bør legges ut på kommunens hjemmesider

6.0 Automatisk fredete kulturminner

I AREALIS er følgende opplysninger om automatisk fredete kulturminner opplyst.

Nr: Samme identifikasjonsnummer som Fornminneregisteret. Dette forvaltes av Universitetet i Oslo og er ikke ajourført med Riksantikvarens nye database for kulturminner, Askeladden, der alle registreringer er gitt ny ID.

Betegnelsen: Angir type kulturminne i henhold til Fornminneregisterets begrepsapparat.

Antall: Antall objekter innenfor samme registreringsnummer

Datering: Henviser til Fornminneregisterets periodeinndeling

Dateringskvalitet: Hvor sikker er dateringen

Vernetypen: Angir registreringens vernestatus

Lovhjemmel: Hjemmel for vernestatus

Paragraf: Henviser til den enkelte paragraf i anvendt lovverk

Opphav: Kildehenvisning

Ytterligere opplysninger om kulturminnet, for eksempel registreringsår- og dato, registrators navn, beskrivelse av kulturminnet, tradisjon etc, er utelatt i AREALIS.

6.1 Materialet

Registreringene vi plukket ut for kontroll fordelte seg på følgende typer (basert på typeinndelingen i AREALIS):

Kirkested: 1 registrering¹⁰¹

Dyrkningspor: 1 registrering¹⁰²

Gravhaug: 17 registreringer¹⁰³

Gravhaug/Funnsted: 1 registrering¹⁰⁴

Gravhaug/Tuft/Funnsted: 1 registrering¹⁰⁵

Gravrøys: 3 registreringer¹⁰⁶

¹⁰¹ Reg. 14507

¹⁰² Reg. 22298

¹⁰³ Reg. 1066, 1067, 1068, 1070, 1071, 1104, 1505, 1040, 1043, 1042, 1074, 1038, 1105, 1103, 22296, 22297, 22299,

¹⁰⁴ Reg. 1041

¹⁰⁵ Reg. 2196

Steinsetning/Gravrøys: 1 registrering¹⁰⁷

Steinlegning: 1 registrering¹⁰⁸

Bygdeborg: 3 registreringer¹⁰⁹

Fangstgrop: 1 registrering¹¹⁰

Registreringene ligger både i jordbrukslandskap og skogsmark.

Av registreringene er 20 markert som flater¹¹¹ og 10 som punkter¹¹².

Kommentar

Av 30 registreringer ble 24 gjenfunnet, identifisert og stedfestet med GPS. De siste fem viste seg vanskelige å identifisere i forhold til opplysningene i AREALIS, Fornminneregisteret og Askeladden. Dette gjelder en samling med to gravrøysen som ikke ble gjenfunnet i et område med anleggsvirksomhet, dernest fire lokaliteter ved gården Gurijordet (gnr. 139/bnr. 2). Her står vi trolig overfor dobbeltregistreringer med ulik stedfesting. Forvirringen omfatter henholdsvis en samling med to gravhauger¹¹³, en samling med tre gravhauger¹¹⁴, en enkeltliggende gravhaug¹¹⁵ og en lokalitet med dyrkningsspor¹¹⁶. Området ble første gang registrert i 1974 og deretter i 1997.¹¹⁷ Vi kjenner ikke bakgrunnen for de nye registreringene¹¹⁸.

I flere tilfeller oppdaget vi at antall og tolkning ikke var i overensstemmelse med de vi kunne forvente ut fra kart og beskrivelse. Dette gjelder registrering 1049, en fangstgrop, der vår tolkning er en gravd brønn/kilde. Det finnes ingen andre kjente dyregraver (for elg) i registreringens umiddelbare nærhet. Registrering 1056 skulle

¹⁰⁶ Reg. 1054, 1079, 34734

¹⁰⁷ Reg. 1056

¹⁰⁸ Reg. 1055

¹⁰⁹ Reg. 1039, 1048, 1548

¹¹⁰ Reg. 1049

¹¹¹ Reg. 1039, 1040, 1041, 1042, 1043, 1048, 1054, 1055, 1056, 1066, 1067, 1070, 1071, 1079, 1548, 2196, 34734, 022296, 022298, 022299

¹¹² Reg. 1038, 1049, 1068, 1074, 1103, 1104, 1105, 1505, 14507, 022297

¹¹³ Reg. 001066

¹¹⁴ Reg. 001067

¹¹⁵ Reg. 022297

¹¹⁶ Reg. 22298

¹¹⁷ I registreringene fra 1997 tilkjennegir registrator atskillig tvil om hvilke kulturminner han sto overfor. Til nye registreringer hører 022297 (en gravhaug) og 022298 (en lokalitet med dyrkningsspor). Dyrkningssporene er imidlertid oppfattet som usikre, sitat: "Mulig fossil åker (...) Framtrer som svakt synlige SØ-NV-orienterte rygger og forsenkninger (3 stk)". Som kommentar til registreringene fra 1974 opplyses det at det er vanskelig å forstå hvilke hauger det egentlig refereres til i dokumentene. Registreringen av en gravhaug er også usikker med, sitat: "Rundhaug, lag og vid, som er noe usikker. Natur?, men kan teoretisk også være masse fra plyndring av haugen..." Også her gjentas problemet med å identifisere tidligere registreringer. Området ble besøkt to ganger av oss, henholdsvis sommer og høst, samt med arkeolog Trude Aga Brun i januar 2005. Konklusjonen er at vi trolig dels står overfor dobbeltregistreringer av gravminner og dels registreringer av mer tvilsom karakter.

¹¹⁸ Reg. 001066/12395: To gravhauger registrert 24.07.1974. Reg. 001067/32112: Tre gravhauger 24.07.1974. Reg. 0022297/78350: En gravhaug registrert 08.04.97

Reg. 0022298/30154: En lokalitet med dyrkningsspor 08.04.97

innholde en steinsetning og en gravrøys, men bare gravrøysa, mer gravhaug enn røys forøvrig, ble gjenfunnet ved vårt besøk. Registrering 1055 gjaldt to steinlegninger, der ingen med sikkerhet kunne identifiseres av oss. Registrering 1054 skulle inneholde 15 gravrøysere, men mange av dem var tilført rydningsstein, mens andre var dekket med plen. Det var dermed vanskelig å avgjøre hvor mange objekter som egentlig inngikk i gravfeltet. Registrering 034734 skulle etter AREALIS være et felt med åtte røysere, men da vi besøkte området var dette bortsjaktet som følge av en arkeologisk undersøkelse uten at dette var notert. Sjakten var imidlertid god synlig. Dette gjelder også for Askeladden, der dataene ble hentet ut så sent som 10. januar 2005. Dette avdekker viktigheten at det etableres ajourføringsrutiner hos fagmyndighetene, og mellom fagmyndighet og AREALIS. Registrering 014507, middelalderens kirkested i Arnadal er stedfestet flere hundre meter sydøst for den lokalisering som er nevnt i beskrivelsen. Registrering 002196 skulle inneholde en tuft, et funnsted og en gravhaug. Gravhaugen skulle i henhold til opplysningene i Askeladden være klart markert, men vanskelig å finne. Det er en erfaring vi kan slutte oss til etter selv å ha forsøkt.

Illustrasjon: Den middelalderske kirketuften ved Arnadal kirke (reg. 014507) skulle etter beskrivelsen ligge på kirkegården. Kartfestingen viser imidlertid en lokalisering i veikrysset flere hundre meter bortenfor. Foto: Egil Aas/Sjur Harby

6.2 Stedfesting

I faktaarket for AREALIS er det opplyst at nøyaktigheten av dataene skal være ca. +/- 10 meter. Dette vil i de fleste sammenhenger være mer enn tilstrekkelig for de fleste formål.

Samlet ble 24 registreringer kontrollmålt med GPS, hvorav 14 var markert som flater (polygoner)¹¹⁹ og 10 som punkter¹²⁰.

Fire registreringer er det redegjort for innledningsvis. I tillegg kommer et gravfelt med to røysere, lokalisert i et område med anleggsvirksomhet som ikke lot seg gjenfinne.

Resultatet ble følgende:

- Avvik til og med 10 meter: 15 (62 %) registreringer¹²¹

¹¹⁹ Reg. 1040, 1039, 1041, 1042, 1043, 1048, 1054, 1055, 1056, 1067, 1070, 1071, 1548, 34734

¹²⁰ Reg. 1038, 1049, 1068, 1103, 1105, 1074, 1104, 1505, 14507, 22297

- Avvik mellom 11 – 20 meter: 6 (25 %) registreringer¹²²
- Avvik mellom 21 – 40 meter: 2 (8 %) registreringer¹²³
- Avvik mer enn 41 meter: 1 (5 %) registreringer¹²⁴

Det tas forbehold om at avviket også kan skyldes kartgrunnlag og den GPS som ble benyttet ved målingene.

Kommentar

Målingene viser at 62 % av registreringene ligger innenfor kravene til stedfestingskvalitet i AREALIS. For 12 av 15 registreringer er avviket mindre enn fem meter. Imidlertid er det her viktig å merke seg at 11 av de 12 målingene gjelder flater, som gir større sannsynlighet for treff enn enkeltpunkter. Som nevnt er det en registrering som viser et markant stedfestingsavvik¹²⁵, uten at vi kan utdype årsaken til dette nærmere. Avviket dokumenterer hvor viktig det er at beskrivelsen av kulturminnet følger som vedlegg til kartet.

Illustrasjon: På denne kollen i Horntvedt ligger bygdeborgen Borgaren (reg. 001039). Hele høyden er markert som et automatisk fredet kulturminne. Foto: Sjur Harby/Egil Aas.

For bygdeborgene vil vi føye til en egen kommentar. Anleggene kjennetegnes ved at hele naturformasjonen er definert som kulturminne som derfor kan legge beslag på et større arealer enn hva et skogbrukshensyn krever. Det vil være en fordel om steinstrengene dokumenteres særskilt i kartmaterialet.

¹²¹ Reg. 1040, 1039, 1042, 1043, 1048, 1054, 1056, 1068, 1070, 1071, 1074, 1105, 1548, 22297, 34734,

¹²² Reg. 1038, 1049, 1067, 1103, 1104, 1505,

¹²³ Reg. 1041, 1055

¹²⁴ Reg. 14507

¹²⁵ Reg. 1079, 14507

Illustrasjon: Bygdeborger kjennetegnes ved steinstrenger/murer som kan strekke seg fra noen titalls meter til flere hundre. Murene kan, som på dette bildet hvor de er gjenoppbygd, være godt synlige, men også diffuse og vanskelige å avgrense. Tallet på murer/steinstrenger varierer fra anlegg til anlegg.

Flere anlegg er blitt skadet som følge av at tiltakshaver ikke har visst hvor i terrenget murene ligger. I stedet for en stor flate vil det derfor være hensiktsmessig om murene markeres spesielt på kartet. Dette er Borgaren i Hornrvedt (reg. 001039). Foto: Egil Aas/Sjur Harby

6.3 Antall

Med unntak av bygdeborgene representerer flatene flere objekter per registrering. Det viste seg vanskelig å identifisere alle innenfor flaten.

Illustrasjon: Ospelunden (reg. 1054) Dette gravfeltet skal innholde 15 røyser. Flere av disse er i dag vanskelig å identifisere som følge av nyere rydningsstein og gjengroing. Foto: Egil Aas og Sjur Harby

Dette gjelder spesielt gravfeltene, der beskrivelsen av vegetasjon, gravminnenes form og størrelse er avhengig av registrators kunnskap og vurdering, tidspunkt for registrering og markanvendelse. Vårt forsøk på å kontrollere antallet ble så tidkrevende at vi konsentrerte oss om å definere avgrensningen på flatene. Vi dokumenterte ingen kulturminner utenfor de angitte flater, om vi ser bort fra de målinger som tyder på at selve stedfestingen avviker.

6.4 Tolkning

Kun i ett tilfelle er vi direkte uenig i tolkningen av kulturminnet. Dette gjelder den tidligere nevnte registrering 1049 der fangstgrop var anført som tolkning. I tillegg kan det hende at de kulturminnene vi ikke fant igjen skyldtes manglende identifisering, mer enn sviktende stedfesting.

Anbefaling

- Skal AREALIS inneholde informasjon om automatisk fredete kulturminner, må denne være ajourført og komplett.
- Det bør etableres ajourføringsrutiner mellom kommunene og ansvarlig fagmyndighet.
- Kvalitetssikring av eldre registreringer i Askeladden bør skje omgående.
- Den informasjon som legges ut fra kulturminneforvaltningen må være pålitelig.

7.0 Seteranlegg i Lardal

Ser en bort fra virksomheten på Nordgardsetra der Styrvold 4 H har gjenopptatt driften, opphørte setringen i Lardal i løpet av 1950 og 1960-tallet. Tilbakegangen startet i slutten av 1800-årene da jordbruket og spesielt seterbruket ble satt under debatt, men først etter 1900 ble nedgangen tydelig og skjøt ytterligere fart i som følge av det nye hamskiftet i etterkrigstiden.

Fremdeles lever det imidlertid folk som har minner om livet på setra. Tor Bjørviks innsats for innsamling av muntlig tradisjon, samt lokalisering av anleggene er, og vil fremover bli, av uvurderlig betydning for dokumentasjon av denne virksomheten i Vestfold.

7.1 Hva er en seter i Lardal?

Seterbruket i Vestfold lite dokumentert. Dels skyldes dette at det ligger utenfor kjerneområdene, dels at anleggene jevnt over har hatt en beskjeden karakter. Lardalssetrene ligger i skog, noen timers avstand fra gården. Et anlegg består ofte av et størhus (stuebygning med melkebu) og fjøs. Rydningsrøyser, gjerder og andre spor etter rydding finnes, men er ikke noe generelt trekk. Et nett av seterveger forbinder setrene innbyrdes og med bygda. De fleste anleggene i dag er enten forsvunnet, omgjort til fritidsboliger eller er kommet i sterkt forfall.

7.2 Mandat

Til grunn for arbeidet ble det i møte 30. september 2004 muntlig formulert et mandat av styringsgruppas leder Ellen Finne. Mandatet kan sammenfattes i følgende fem punkter:

- Vurdere kvalitet på stedfesting og tolkning
- Gi en beskrivelse av tilstand - og synlighet i de tilfeller der bygningsmasse er forsvunnet
- Vurdere kildematerialet
- Foreslå tiltak som kan forebygge ødeleggelse som følge av skoglige tiltak
- Foreslå istandsettelse av ett anlegg

7.3 Registreringsmaterialet

Ved setertellingen i 1907 hadde 180 gårder i Lardal hadde setre. Flere gårder hadde seter sammen eller på samme sted. Bjørviks materiale omfatter per i dag 88 anlegg, markert på kart og supplert av en tabell med korte verbalbeskrivelser. Opplysningene er dels basert på egne befaringer, dels på muntlige opplysninger hentet inn fra grunneiere, tidligere seterjenter og andre med kunnskap om seterbruket i Lardal. Opplysningene er ikke systematisert i den forstand at samme sett med data forekommer ved hver registrering. For enkelte anlegg er tufter, navn på informanter, bruksperiode opplyst, mens dette er utelatt for andre. Tabellen er organisert med følgende temaer:

- Navn på setra
- Gårdstilhørighet
- Driftsperiode
- Antall bruk med seterrettigheter på den enkelte seter
- Øvrige opplysninger

- Kildehenvisning

Kommentar

Registreringene er ikke mer enn det de gir seg ut for – en rask oversikt som lett kan oppdateres når nye opplysninger dukker opp. Informasjonen er av uvurderlig betydning fordi den i mange tilfeller stammer fra folk med førstehånds kunnskap. Mellom dem blir det stadig lengre og det er viktig at systemet fungerer for den som skal benytte det.

Imidlertid savner vi også her mer systematikk. For eksempel burde det vært opplyst om Bjørvik selv har sett de enkelte anlegg eller om opplysningene utelukkende er forankret i informantenes erindring. Dernest vil informasjonen vinne på om den utover en ren beskrivelse av seterhusene også trakk inn andre spor, for eksempel rydningsrøyser og gjerder.

En utvidelse handler selvfølgelig om tid, og seterregistreringene bør vurderes utskilt som et delprosjekt. Det er tre grunner til dette:

1. Et eget prosjekt gir synlighet for temaet.
2. Setertradisjonen i Vestfold er lite dokumentert og registreringene bør sammenstilles med annen tilgjengelig dokumentasjon som i dag forekommer spredt. Dette ligger utenfor den kapasitet som dagens organisering åpner for.
3. Seterregistrering handler mer om miljøer mer enn enkeltminner. Dette gir føringer for hvordan anleggene skal dokumenteres og formidles.

Anbefaling

- Det bør utarbeides et eget registreringsoppsett for seteranlegg
- En bør vurdere om utfordringene for Vestfolds seterkultur fortjener et eget prosjekt

7.4 Utvalg

Prosjektet har med utgangspunkt i Bjørviks oversikt lagt fire kriterier til grunn for sitt utvalg:

- Seteranlegg der det er opplyst at det ikke lenger finnes synlige spor
- Anlegg der svake spor i form av tufter eller dyrking er dokumentert
- Anlegg der stående bygninger fremdeles finnes, men hvor ingen drift lenger forekommer
- Anlegg med stående bygninger og fortsatt drift

Følgende anlegg ble besøkt:

Otterstadsetra
Styrmosetra
Herlandseter
Røsholtsetra
Gamle Nordgårdsseter

Nordgårdsetra (4 H)
Bøsetra
Bergansetra
Smukkestadsetra
Engelstadsetra
Tveitensetra
Hvisle seter
Hvisle seter vestre
Holtansetra
Søndre Hvalsetra
Nordre Hvalseter

Illustrasjon: En av de bygningene som fremdeles står igjen på Herlandsetra. Foto: Sjur Harby/Egil Aas

7.5 Synlighet

Opplysninger om synlighet er gjengitt systematisk under rubrikken "opplysninger". Der hus ikke lenger finnes, er tufter opplyst så sant disse er observert.

Kommentar

Andre spor enn bygninger og tufter bør fremgå av registreringene. Om Gamle Nordgårdsetra heter det for eksempel at det ikke lenger finnes spor, mens vi i skogen dokumenterte flere rydningsrøyser.

Anbefaling

- Opplysninger om synlighet bør gjelde alle spor etter seterbruket.

7.6 Generelle kommentarer

Seterbruket i Lardal er i dag redusert til et anlegg, Nordgårdssetra. Driften her ble gjenopptatt i 1990 og har siden hatt to siktemål; dels opplæring i seterbruk for 4H ungdommer, dels gi turister innblikk i en gammel tradisjon. I løpet av 14 sesonger er mer enn 1000 ungdommer gitt opplæring i fjøsstell og melkeforedling. Henimot 130 000 turister har besøkt setra. Til sitt formål fungerer anlegget godt, men som dokumentasjon av Lardals seterkultur er anlegget for mye tilrettelagt for dagens aktiviteter. Ny bygningsmasse uten foreankring i lokal byggeskikk var under oppføring da vi besøkte anlegget, mens eldre bygninger var ombygget for å tilfredsstille dagens krav til komfort. På området finnes imidlertid flere tufter som i formidlingsøyemed kan underkastes en arkeologisk undersøkelse. Dette kunne tilføre virksomheten ytterligere en aktivitet med appell til barn og unge, så vel som tilreisende turister.

Et anlegg for restaurering

Vi er bedt om å peke ut et anlegg som kan egne seg for restaurering og tilrettelegging. Et slikt anlegg bør ha autensitet i forhold til temaet det skal formidle, være lett tilgjengelig og ha et definert formål. Med autensitet mener vi bygningsmasse som hverken er bygningsmessig endret eller kommet for mye i forfall. Et anlegg som oppfyller begge betingelsene har vi imidlertid til gode å se. Derfor foreslår vi følgende anlegg:

- Bøsetra som allerede er under restaurering og som har en historie som arbeidsleir for krigsforbrytere. Her så vi ingen rydningsrøyser, men anlegget er i god tilstand, ligger i tilknytning til fine seterveger og har fine naturomgivelser.
- Engelstadsetra, som er svært forfallen, men har stor grad av autensitet, ikke minst melkebu som fremdeles står slik den ble forlatt. Også dette anlegget ligger uveisomt og idyllisk til og illustrerer hvordan seterbruket i Vestfold har en annen karakter enn i kjerneområdene.

Dokumentasjon av gjenværende bygninger

Flere av de besøkte seteranleggene har fremdeles stående bygningsmasse som omgående bør underkastes en bygningsantikvarisk dokumentasjon. Herlandsetra er et eksempel på et anlegg i kraftig forfall, men hvor mye informasjon fremdeles kan hentes ut. Arbeidet bør utføres i regi av Vestfold fylkeskommune, Vestfold fylkesmuseum eller andre med tilsvarende antikvarisk kompetanse.

Ved siden av ren bygningsdokumentasjon er inskripsjoner på dører og vegger viktig kildemateriale. På Bøsetra var restaurering allerede igangsatt, men også her bør dokumentasjon gå forut for istandsettelse slik at spor ikke fjernes av vanvare. Vi kjenner ikke til om slik dokumentasjon er gjort.

Ved flere anlegg så vi tegn som tyder på at vegetasjonen på voll og seterveg skjøttes, mens bygningene forblir urørt.

Illustrasjon: Størhuset på Herlandsetra med prosjektleder Tor Bjørvik. Foto: Sjur Harby/Egil Aas

Anlegg uten fysiske spor

Mange av anleggene der bygninger ikke lengre finnes kjennetegnes ved at de også savner dyrkningsspor – her i betydningen rydningsrøyser, åkerhakk og åkerrein. Dette innebærer at tufter, ved siden av stedsnavn og muntlig tradisjon, er eneste vitnemål om lokalisering.

Feltarbeidet har vist at alle seterregistreringer som planlegges gjengitt på kart med hensynsformål for øye, bør befares for systematisering og supplering av data.

7.7 Konklusjon

- Hensikt med restaurering/tilrettelegging bør avklares
- Vestfoldprosjektets seterregistrering bør dokumenteres systematisk med henblikk på verifisering og supplering av data.
- Alle eksisterende data om seterkulturen i Lardal, herunder folketradisjon, bør samles for å etablere en kunnskapsstatus for et lite beskrevet emne.

8. Hovedkonklusjon

Vestfoldprosjektet representerer et stort og verdifullt materiale som er uten sidestykke for nyere tids kulturminner i Norge. Materialet bør omgående systematiseres og kvalitetssikres med henblikk på offentlig og privat forvaltning. Siden det i dag ikke foreligger noen nasjonal standard bør Vestfoldprosjektet benyttes som utgangspunkt og referanse for utvikling og standardisering av begrepsapparat, registreringsopplegg, ajourføringsrutiner og datautveksling mellom fagmyndigheter og kommunene.

Litteratur

Burström, M., Winberg, B., Zachrisson, T 1997: Fornlämningar och folkminnen. Riksantikvarieämbetet. Stockholm

Bjørvik, T. 2002: Hvordan finne historiske spor i naturen? En veiledning for amatører og turfolk. Datert 08.04.02. Upubl.

Bjørvik, T. 2002: Registrering av kulturminner i Vestfold. Veiledning for de som registrerer. Datert 06.12.02. Upubl.

Bjørvik, T. 2003: 5000 kulturminner registrert i Vestfold. Fortidsvern nr. 1/2003. S. 12 – 14. Oslo

Bjørvik, T. 2004: Registrering av nyere tids kulturminner i Vestfold. Et LA21-prosjekt. Sluttrapport. Datert 21.06.04. Upubl.

Bjørvik, T. 2005: Kartet forteller. La Stå – Nyhetsbrev om Lokal Agenda – utgitt av Riksantikvaren nr. 1/2005. S. 8. Oslo

Bjørvik, T. 2005: Kulturminner i Vestfold. Orientering om og status for prosjektet. Datert 02.08.05. Upubl.

Harby, S. 2005: Et standardisert registreringsopplegg for det frivillige kulturminnevern. Resultater fra utviklingsarbeidet med Frogn Historielag 2004. NIJOS dokument 22/05. Ås

Harby, Sjur 2005: Huppen – et kulturminne i Vestfold. Kulturarven nr. 31/1-2005. S. 16 – 18. Vågå

Vedlegg 1

PROSJEKTBESKRIVELSE / fem vedlegg

Prosjekt: *Evaluering og videreføring av Vestfoldprosjektet* 01.08.2003 – 01.04.2005

1. Bakgrunn

Sammendrag: Dokumentasjon og forslag til fremtidig forvaltning av Vestfoldprosjektets 10 000 kulturminneregistreringer. Evaluering av prosjektets tilrettelagte kulturminnedata i AREALIS for Stokke kommune, samt utvikle et standardisert registreringsopplegg for det frivillige kulturminnevern. Samarbeid med Skogsvårdsstyrelsen i Sverige om felles registreringsmal. Kobling til, eller tilrettelegging for, database for skogbruksplanlegging ved Norsk institutt for jord- og skogkartlegging (NIJOS).

Begrunnelse: Vestfoldprosjektet ble etablert i 2001 og skal avsluttes første halvår 2004. Resultatet er, de bevilgede beløp tatt i betraktning, imponerende. Nærmere 10 000 registreringer er utført i ni kommuner. Mer enn 200 frivillige registratorer har gjennomgått kurs i registrering og har siden intervjuet eldre og trålet arealer som vesentlig kan karakteriseres som skog- og utmark. Arbeidet har møtt mye velvilje lokalt, ikke minst fra grunneierhold. Prosjektet ble organisert som et LA-21 samarbeid mellom Vestfold fylkeskommune og Kommunenes Sentralforbunds lokalavdeling i Vestfold. Lokalhistoriker Tor Bjørvik har ledet arbeidet.

Prosjektets mål har dels vært å sikre kunnskap om kulturspor mens det fremdeles finnes folk som kan fortelle om dem, dels skape et lokalt engasjement rundt kulturminnene og dels bidra til at kulturminner ikke ødelegges som følge av mangel på kunnskap. Fordi registratorene ikke har hatt kunnskaper om arkeologi, har prosjektet hovedsakelig konsentrert seg om såkalte "nyere tids kulturminner". Det vil si kulturlevninger, ofte fra de siste generasjoner, som i dag er uten formelt vern og derfor spesielt sårbare i forhold til inngrep. Registreringsmaterialet skal etter planen legges inn i AREALIS – et geografisk informasjonssystem som benyttes av kommunal forvaltning. Forutsetningen er imidlertid at registreringene er kvalitetssikret og tilrettelagt for brukernes (les arealplanleggere og politikere) behov. En Vestfoldkommune, Stokke, er forventet ferdig tilrettelagt i AREALIS tidlig i 2004 og kommunen er av denne grunn utpekt som testkommune for et pilotprosjekt med formål evaluering og kvalitetssikring av Vestfoldprosjektets kulturminnedata. Pilotprosjektet gjennomføres av NIJOS – i faglig samarbeid med Skogsvårdsstyrelsen Värmland - Örebro og lokale aktører. NIJOS starter i 2004 utvikling av en database for skogbruksplanlegging hvor miljøverdier, det vil si kulturminner og biologisk mangfold, inngår. Pilotprosjektet vil vurdere om Vestfoldprosjektets registreringer kan inngå i en slik sammenheng.

2. Formål

Sammendrag: Ved siden av evaluering og forslag til videreføring av Vestfoldprosjektet, skissere et standardisert registreringsverktøy på nasjonalt nivå tilrettelagt for aktører innen skogbruk, kommunal forvaltning og det frivillige kulturminnevern.

Begrunnelse: Bruk av frivillige registratorer og vektlegging av nyere tids kulturminner gjør Vestfoldprosjektet interessant i en nasjonal målestokk og til et forbilde for andre fylker og kommuner. Vestfoldprosjektet har dessuten beskjeftiget seg med arealkategorier hvor kulturminneregistrering tradisjonelt har vært lite påaktet. Dessuten:

- Registreringene utgjør både tematisk og metodisk et supplement til offentlig tilgjengelige kulturminnedata, for eksempel SEFRAK og Fornminneregistreret.
- Prosjektet har vektlagt muntlig tradisjon som viktigste informasjonskilde. Stedfesting er i de fleste tilfeller skjedd på kart i forbindelse med intervju, på grunnlag av gamle kart, eldre ØK og skriftlige kilder. Majoriteten av kulturminnene er hjemmehørende i tidsrommet 1800 – 1960, et tidsrom som ellers er svakt dokumentert i offentlige kulturminneregistre.
- Vestfoldprosjektet er et verneprosjekt for lokalhistorien, der kunnskap om kulturminnet er vektlegges på lik linje med vern av dets fysiske levninger.
- Arbeidet er lokalt initiert og organisert med utstrakt bruk av frivillig arbeidskraft og med stor oppslutning.
- Registreringene i Stokke kommune er lagt inn og sammenstilt med kulturminnedata fra andre kilder i AREALIS. Er Stokke et eksempel til etterfølgelse?
- En evaluering og videreføring kan gjøre Vestfoldprosjektet til en prototyp for tilsvarende registreringsprosjekter andre steder i landet.
- Pilotprosjektet skal vurdere dataflyt og dataforvaltning

Det frivillige kulturminnevern utgjør en betydelig ressurs, men mangler systemer og rutiner for innsamling, oppfølging, kvalitetssikring, utveksling og lagring av data. Et registreringsopplegg tilrettelagt for skogbruksplanleggere er imidlertid utviklet av NIJOS gjennom prosjektet MiS-kulturminner og dette er også testet ut på historielag og grunneiere. Pilotprosjektet skal vurdere om det arbeid som er utført i regi av Vestfoldprosjektet kan sammensmeltes med MiS-kulturminner og det arbeid som er utført i regi av det svenske Skog&Historiaprojektet. Til grunn for pilotprosjektets arbeid legges føre-var prinsippet, der hensikten er at registreringene skal forebygge skade og ødeleggelse av kulturminnene, samt være til gagn for lokalmiljøet.

Vestfoldprosjektets registreringer er tenkt tilrettelagt som planinformasjon i AREALIS for hele fylket uten at det foreløpig foreligger fremdriftsplan eller finansiering for en slik videreføring.

3. Strategier, jf vedlegg 1 - 5

Sammendrag:

Pilotprosjektet skal vurdere:

1. Registreringsmetodikk
2. Stedfestingskvalitet/ kvalitet på øvrig informasjon

3. I forbindelse med Stokke kommune - tilrettelegging i AREALIS med vekt på tilgjengelighet, prioritering, klassifisering, kartets lesbarhet, kulturminnenes sårbarhet, synlighet, representativitet og kartsignatur
4. Fremlegge et revidert registreringsopplegg med forslag til metode, rutiner for ajourhold og nomenklatur.
5. Overføringsverdi og forslag til videreføring i Vestfold og øvrige fylker.
6. Det skal utarbeides en aktivitetsplan og en informasjonsplan som ivaretar kontakten med lokalmiljø, grunneiere, kommuneforvaltning og regional skogbruks- og kulturminneforvaltning.
7. Kursopplegg og studiecirkler

Begrunnelse: Pilotprosjektet skal både vurdere det arbeid som er utført i Vestfoldprosjektet, dernest vurdere formidlingen av kulturminnedata gjennom AREALIS og foreslå en videreføring av prosjektet med gyldighet utenfor Vestfolds grenser.

Det samlede antall registreringer er omfattende og pilotprosjektet avgrenses derfor til kun å gjelde Stokke kommune der tilretteleggingen er kommet lengst. For å kartlegge Vestfoldprosjektets opprinnelige intensjoner, tanker underveis, samt fange opp erfaringer med AREALIS inkluderer pilotprosjektet intervjuer med sentrale aktører.

Som følge av at både NIJOS gjennom sitt MiS-kulturminneprosjekt og Skogsvårdsstyrelsens ved sitt engasjement i Skog&Historia har etablert metodikk for kvalitetssikring av kulturminnedata, vil et 70-talls registreringer (det foreslås 50 registreringer fra Vestfoldprosjektet og 20 fra fornminneregisteret) bli feltkontrollert på nytt. Begrunnelsen for å trekke inn automatisk fredete kulturminner er dels at disse også er lagt inn i AREALIS. Tilsvarende undersøkelser i Halden kommune i 2003 har avdekket et betydelig stedfestingsavvik for disse. Sentralt i feltkontrollen står stedfesting (GPS benyttes), opplysninger om synlighet, sikkerhet, kulturhistorisk tolkning og sammenheng og dekningsgrad/representativitet innenfor området.

Med henblikk på behovet for et standardisert registreringsverktøy med nasjonal gyldighet, vil pilotprosjektet anbefale utprøving av et verktøy bestående av et begrepsapparat, veiledning til dette, registreringsskjema, samt en arbeidsinstruks. Hensikten er at dette skal benyttes av alle med interesse for kulturminner.

4. Hvorfor pilotprosjekt?

Begrunnelse: Et pilotprosjekt har til hensikt å kartlegge arbeidets omfang, relevante problemstillinger, ressursbehov før en eventuell videreføring og oppfølging av Vestfoldprosjektet. Oppgaven er av begrenset varighet og omfang. Av denne grunn velegnet for prosjektorganisering – første omgang som et forstudium.

5. Organisering

Prosjekteier: FLA Vestfold ved Kulturlandskapsgruppa leder styringsgruppa

Prosjektansvarlig: NIJOS v/MiS-kulturminner

Egil Aas fra Skogsvårdsstyrelsen Värmland-Örebro er prosjektleder, mens Sjur Harby er fagansvarlig fra NIJOS.

Stryringsgruppe: Vestfold fylkeskommune, NIJOS, , SVSST, FLA Vestfold har ansvar for økonomi og gjennomføring

Referansegruppe: Avtale inngått med institusjoner/enkeltpersonersom bidrar med kompetanse i tilknytning til deres fagområder

Føringsdokument: Prosjektplan med prosjektbeskrivelse, finansieringsplan og framdriftsplan

6. Gjennomføring, jf vedlegg 1 og 2

Sammendrag: Pilotprosjektet gjennomføres i 2004 med feltkontroll, intervjuer, testing av AREALIS og rapportering. Et utvalg kulturminner, både nyere tids- og automatisk fredete, skal kontrollregistreres i skogsområdene nord for raet i Stokke kommune. Arbeidet tar utgangspunkt i den informasjon som er tilgjengelig gjennom AREALIS. Et særskilt skjema, en sjekklister, legges til grunn for arbeidet som ellers omfatter tre faser:

1) Forberedelse med geografisk og tematisk avgrensning, utarbeidelse av kontrollskjema etc.

Periode: April – Juni 2004

2) Gjennomføring med feltkontroll, intervju og utprøving av AREALIS.

Periode: Juni - november 2004

3) Avslutning med skriftlig sammenfatning, konklusjoner og forslag til videreføring.

Periode: Desember – mars 2005

Begrunnelse: Bortsett fra markering av fornminner, er innleggingen i AREALIS i liten grad differensiert med henblikk på eventuell annen vernestatus, sjeldenhet, synlighet, dekningsgrad, sårbarhet, kildetilfang, kulturhistorisk tolkning og stedfestingskvalitet. Dermed er det også vanskelig for kommune og grunneier å vurdere hvilken verdi kulturminnene har lokalt, regionalt og nasjonalt, enn si effektivt utnytte informasjonen i den daglige planbehandling.

Kulturminnedata i AREALIS for Stokke kommune er foreløpig av ny dato at det er vanskelig å måle effekten ved en slik tilrettelegging. Imidlertid bør følgende momenter belyses i en forstudie.

1. Er målgruppene de samme på registreringstidspunktet som for AREALIS?
2. Kulturminnene er ikke klassifisert eller prioritert på annen måte enn at automatisk fredete kulturminner er skilt ut. Er dette hensiktsmessig?
3. Det skilles ikke på områder som ikke er registrert og områder som har vist seg funntomme. Hva innebærer dette for brukerne?

4. Det er ikke skilt på sårbarhet for fysiske inngrep. Et stedsnavn og en hustuft har samme kartsignatur. Konsekvenser?
5. Det er i varierende grad benyttet polygon til markering av kulturminner og kulturmiljøer.
6. Tross innlegging i AREALIS er det ikke avklart hvem som skal ha det videre kvalitetssikrings-, oppfølgings- og ajourføringsansvar for databasen når prosjektet opphører sommeren 2004.

På bakgrunn av punktene over er pilotprosjektet er inndelt i tre faser i løpet av 2004: Forberedelse, gjennomføring og avslutning.

Forberedelse: Geografisk og tematisk avgrensning, utarbeidelse av kontrollskjemaer, innhenting av data fra AREALIS

Gjennomføring: Registreringsmetodikk gjennomgå og etterprøves. Intervjuer av prosjektleder Tor Bjørvik, en registrator, en arealplanlegger i Stokke kommune, en kulturminnefaglig i Vestfold fylkeskommune, Karen Lie i Statens Kartverk og grunneier intervjues. Feltkontroll av et utvalg registreringer utført av Vestfoldprosjektet og eldre forninnregistreringer.

Avslutning: Sammenfatning og forslag til videreføring i et eventuelt hovedprosjekt.

7. Kritiske faktorer

- Forankring i prosjektkommunen
- Samarbeid med andre aktører innenfor kulturminneforvaltningen
- Aktørenes tidsressurs ved gjennomføring
- Informasjon og dialog med forvaltning, næring og interesseorganisasjoner
- Vestfoldprosjektet utgjør et stort materiale innsamlet av mange aktører med flere mål for øyet.
- Arbeidet representerer et stykke nybrottsarbeid.
- Feltarbeid kan fort bli mer omfattende/tidkrevende enn forutsatt. Dette avhenger blant annet av stedfestingskvalitet, tilgang på informanter og årstid.

8. Ressurser, budsjett og finansiering

Budsjett

Kr. 350.000,-. Fordelingen på de enkelte poster fremgår av aktivitetsplan.

Til sammen ” 350.000

Finansiering

Infomidler miljøtiltak FMLA Vestfold	kr. 150.000
Landbruksdepartementet; tilskudd	kr. 150.000
NIJOS egeninnsats, utstyr	kr. 30.000
Skogsvårdsstyrelsen egeninnsats, utstyr	kr. 10.000
FLA; egeninnsats	kr. 10.000

Til sammen 350.00

9. Rapportering

Sluttrapport inneholdende forslag til kvalitetssikring, klassifisering og prioritering av Verstfoldprosjektets registreringer, videreføring av registreringene i nye kommuner, evaluering av registreringsmetodikk og erfaringer med bruk av AREALIS i Stokke kommune. Dernest forslag til videreføring av prosjektet og utkast til et standardisert registreringsopplegg inneholdende arbeidsinstruks, begrepsapparat, veiledning og krav til stedfesting.

Vedlegg 1

Fremdrifts- og aktivitetsplan

Prosjektet er planlagt i perioden 01.08.03 – 01.03.05 og omfatter aktivitetene planlegging, gjennomføring med feltarbeid og rapportering/forslag til videreføring av Vestfoldprosjektet.

Fremdriftsplanen omfatter kun den tid og de ressurser som prosjektgruppa benytter. Dette innebærer at ressurser benyttet av styringsgruppe og referanser ikke medregnet her.

Ved siden av Egil Aas og Sjur Harby, er det primært tidligere prosjektleder i Vestfoldprosjektet Tor Bjørvik som vil delta i sommerens feltarbeid.

Evalueringen finner sted på arealer nord for raet i Stokke kommune, samt seterregistreringer i Lardal kommune.

Noen begrepsavklaringer:

Aktivitetsplanen er inndelt i tre hovedfaser, henholdsvis planlegging, feltarbeid og avslutning/rapportering og anbefaling til videreføring.

Planlegging

Omfatter oppstartsseminar, arbeidsmøter for utarbeidelse av prosjektbeskrivelse, aktivitets- og fremdriftsplan

Feltarbeid I – IV

Oppsøke 50 registreringer utført i regi av Vestfoldprosjektet.

Vurdere dokumentasjonskvalitet, herunder stedfesting, beskrivelse, synlighet, utbredelse, kontekst, dekningsgrad, utbredelse, skade som følge av skogbruksaktivitet/andre skader.

Oppsøke 20 registreringer av automatisk fredete kulturminner

Vurdere stedfestingskvalitet, objektbeskrivelse og skader som følge av skogbruksaktivitet/andre skader.

Oppsøke X seterlokalteter i Lardal kommune (Avventer forlag fra Tor Bjørvik)

Vurdere dokumentasjonskvalitet, herunder stedfesting, beskrivelse, synlighet, utbredelse, kontekst, dekningsgrad, utbredelse, skade som følge av skogbruksaktivitet/andre skader.

Teste MiS og SVSST-registreringsmetodikk på samtlige oppsøkte registreringer for felles standardisering og evaluering av et felles norsk/svensk registreringsopplegg.

Besøk i kommunenes planavdelinger, skogbruksjef, grunneiere, historielag, lokalpolitikere, lokale media.

Rapportarbeid

- Sammenfatning av feltarbeidet i Stokke og Lardal kommuner.
- Evaluering av materialet
- Vurdere materialets brukervennlighet slik det presenteres i AREALIS (kildehenvisninger, klassifisering, begrepsbruk, standardisering og symbolbruk)

- Forslag til endringer og videreføring av Vestfoldprosjektet (ajourføringsrutiner, begrepsapparat, kvalitetssikring, kartsymboler og dataflyt)
- Konsekvenser for skogbruket (sårbarhet, skadeomfang og implikasjoner for skognæring)
- Forslag til en nasjonal registreringsmetodikk for kulturminner i skog/utmark, eventuelt felles standard for Norge og Sverige.
- Formidling av registreringsmetodikk og lokalhistorisk kunnskap/kulturminner

Vedlegg 2

Fremdrifts- og aktivitetsplan

Aktivitet	Omfang	Periode	Resultat	Aktører
Planlegging	20 dager	01.08.03 – 01.05.04	Møter/seminar/ befaring/ prosjektplan	Egil Aas (SVSST) Sjur Harby (NIJOS) Ellen Finne (FMLA) Jan-Erik Nilsen (NIJOS) Ingemar Anderson (SVSST) Tor Bjørvik (Vestfoldprosjektet)
Feltarbeid I	12	10.05.04 – 14.05.04	Befaring 30 lokaliteter i Stokke kommune, møte med FMLA	Egil Aas Sjur Harby Tor Bjørvik
Feltarbeid II	12	07.06.04 – 11.06.04	Befaring 30 lokaliteter i Stokke kommune samt møte med brukere	Egil Aas Sjur Harby Tor Bjørvik
Sammenfatning av Stokke- materialet	2	Uke 25	Prosjektstatus	Egil Aas Sjur Harby
Feltarbeid III	12	20.09.04 – 24.09.04	Befaring og dokumentasjon av setermiljøer i Lardal kommune	Egil Aas Sjur Harby Tor Bjørvik
Feltarbeid IV	12	18.10.04 – 22.10.04	Befaring og dokumentasjon av setermiljøer i Lardal kommune	Egil Aas Sjur Harby Tor Bjørvik
Sammenfatning /Lardalmaterialet	2	Uke 44	Prosjektstatus	Egil Aas Sjur Harby
Rapportarbeid	28	01.11.04 – 01.03.05	Rapport/anbefaling	Egil Aas Sjur Harby
Totalt tidsforbruk	100 dagsverk			

Vedlegg 3

Tegnforklaring

S = oppgitt synlig

U = oppgitt ikke synlige spor

I = synlighet ikke opplyst

Vestfoldprosjektets registreringer, Stokke kommune

Registreringsnummer	Type	Område	Registrator	Status
3529	Tjæremile ?	Fossnes	Arne Kristensen	S
3531	Skytestilling ?	Fossnes	Arne Kristensen	S
3406	Demning	Fossnes	Arne Karlsen	S
3404	Husmannsplass	Fossnes	Arne Karlsen	U
3405	Husmannsplass	Fossnes	Arne Karlsen	S
3207	Husmannsplass	Fossnes	F. Osdalen	S
3419	Demning	Fossnes	Arne Karlsen	S
3442	Husmannsplass	Fossens	Arne Karlsen	S
3403	Husmannsplass	Fossnes	Arne Karlsen	S
3407	Demning	Fossens	Arne Karlsen	S
3418	Sagbruk	Fossnes	Arne Karlsen	U
2333	Stedsnavn	Anholt	Kjell M. Nilsen	I
1712	Jorde/teigpøying	Anholt	Kjell M. Nilsen	S
1708	Jorde	Anholt	Kjell M. Nilsen	S
1711	Hustuft	Anholt	Kjell M. Nilsen	S
1709	Hustuft	Anholt	Kjell M. Nilsen	S
1707	Jorde	Anholt	Kjell M. Nilsen	S
1706	Jorde	Anholt	Kjell M. Nilsen	S
1715	Steinrader	Anholt	Kjell M. Nilsen	S
1710	Demning	Anholt	Kjell M. Nilsen	S
1728	Dam	Anholt	Kjell M. Nilsen	U
1736	Husmannsplass	Anholt	Kjell M. Nilsen	S
3902	Stue	Anholt	Kjell M. Nilsen	S
3903	Stue	Anholt	Kjell M. Nilsen	S
2317	Potetkjeller	Anholt	Arne Aske	S
2328	Kjone	Anholt	Arne Aske	U
2331	Navn	Anholt	Arne Aske	U
3127	Husmannsplass	Arnadal	Thor K. Døvle	S
3148	Ålehus	Arnadal	Thor K. Døvle	U
3149	Kvern	Arnadal	Thor K. Døvle	S
3150	Sag	Arnadal	Thor K. Døvle	S
3159	Skjul	Arnadal	Thor K. Døvle	S
3133	Hoppbakke	Arnadal	Thor K. Døvle	U
3141	Grensesten	Arnadal	Thor K. Døvle	S

3131	Husmannsplass	Arnadal	Thor K. Døvle	S
3152	Kvern	Arnadal	Thor K. Døvle	U
3151	Minkfarm	Arnadal	Thor K. Døvle	S
3102	Husdyrbrønn	Arnadal	Thor K. Døvle	S
3132	Utfluktsted	Arnadal	Thor K. Døvle	S
3107	Husmannsplass	Arnadal	Thor K. Døvle	S
3113	Husmannsplass/milebunn	Arnadal	Thor K. Døvle	S
3112	Husmannsplass	Arnadal	Thor K. Døvle	I
3158	Kvern/vei	Arnadal	Thor K. Døvle	I
3143	Bro	Arnadal	Thor K. Døvle	S
3115	Husmannsplass	Arnadal	Thor K. Døvle	S
236	Tjæremile	Kroken	John Dahl	I
270	Dam	Kroken	John Dahl	S
240	Sag	Kroken	John Dahl	S
208	Hoppbakke	Kroken	John Dahl	S
207	Hytte	Kroken	John Dahl	S
2603	Husmannsplass	Kroken	Knut M. Kro	S
2602	Olle	Kroken	Knut M. Kro	U

Vedlegg 4

Automatisk fredete kulturminner, Stokke kommune

Registreringsnummer	Type	Område	Andre opplysninger	Status
022297	Gravhaug	Askjemsvannet/Kullerød		S
001068	Gravhaug	Askjemsvannet/Kullerød		
002299	Gravhaug	Askjemsvannet/Kullerød		
001071	Gravhauger	Askjemsvannet/Kullerød		
001066	Gravhauger	Askjemsvannet/Kullerød		
001067	Gravhauger	Askjemsvannet/Kullerød		
001548	Bygdeborg	Askjemsvannet/Kullerød		
014507	Kirkested	Askjemsvannet/Kullerød	Tuft/gravplass?	
001103	Gravhaug	Askjemsvannet/Kullerød	Ved veg	
001105	Gravhaug	Askjemsvannet/Kullerød	Ved veg	
001104	Gravhauger	Askjemsvannet/Kullerød	Ved veg	
034734	Gravrøyser	Askjemsvannet/Kullerød		
001070	Gravhaug	Askjemsvannet/Kullerød	Markert som felt, kun en haug nevnt	
Totalt	20 objekter			

Vedlegg 5

Skjema for feltkontroll, Vestfoldprosjektet (under arbeid, versjon 28.04.04)

Bygger eksisterende skjemaer fra SVSST og MiS. Tilpasses Vestfoldprosjektet

Vedlegg 2

Oversikt over besøkte registreringer, Vestfoldprosjektet

	Objektstype	Opplyst synlig i registreringen	Synlig i felt	Beskrevet i registreringene	Beskrevet av oss	Stedfestingsavvik
207	Hytte	ja	ja	ja	ja	13 m
208	Hoppbakke	ja	ja	ja	ja	32 m
236	Tjæremile	ja	fant ikke			
240	Sagbruk	ja	ja	ja	ja	3 m
270	Dam	ja	ja	ja	ja	18 m
1706	Jorde	ja	ja	ja	ja	0 m
1707	Jorde	ja	ja	ja	ja	0 m
1708	Jorde	ja	ja	ja	ja	86 m
1709	Hustuft	ja	fant ikke	ja	nei	60 m
1710	Demning	ja	ja	ja	ja	0 m
1711	Hustuft	ja	fant ikke	ja	nei	142 m
1712	Jorde	ja	ja	ja	ja	0 m
1715	Steinrader	ja	ja	ja	ja	0 m
1728	Dam	nei	fant ikke			
1736	Husmannsplass?	ja	fant ikke			
2317	Potetkjeller	ja	ja	ja	ja	5 m
2328	Kjone	nei	fant ikke			
2331	Navn	ikke kom	ja			
2333	Navn	ikke kom	nei			
2602	Olle	nei	ja	nei	ja	48 m
2603	Husmannsplass	ja	ja	ja	ja	17 m
3102	Dammer/brønner	ja	ja	ja	ja	21 m
3107	Husmannsplass	ja	ja	nei	ja	21 m
3112	Husmannsplass	ja	ja	ja	ja	7 m
3113	Husmannsplass	ja	ja	ja	ja	28 m
3115	Husmannsplass	ja	ja	ja	ja	4 m
3127	Husmannsplass	ja	ja	ja	ja	11 m
3131	Husmannsplass	nei	fant ikke			
3132	Utfluktssted	ja	nei	ja	ja	9 m
3133	Hoppbakke	nei	nei	nei	ja	49 m
3141	Grensestein	ja	ja	ja	ja	10 m
3143	Bro	ja	ja	ja	ja	14 m
3148	Ålehus	nei	nei	nei	nei	42 m
3149	Kvern	ja	ja	ja	ja	23 m
3150	Sag	ja	ja	ja	ja	12 m
3151	Minkfarm	ja	ja	ja	ja	19 m
3152	Kvern	nei	nei	nei	nei	15 m
3158	Kvern	nei	nei	nei	ja	26 m
3159	Skjul	ja	ja			
3207	Husmannsplass	ja	ja	ja	ja	9 m
3403	Husmannsplass	ja	ja	ja	ja	11 m
3404	husmannsplass	ikke kom	fant ikke			
3405	Husmannsplass	ja	ja	ja	ja	29 m
3406	Demning	ja	ja	ja	ja	20 m
3407	Demning	ja	ja	ja	ja	3 m
3418	Sagbruk	nei	ja	ja	ja	11 m
3419	Demning med dam	ja	ja	ja	ja	6 m
3442	Husmannsplass	ja	ja	ja	ja	10 m

3529	Tjæremile?	ikke kom	ja	ja	ja	17 m
3531	Skytestilling?	ja	ja	ja	ja	29 m
3902	Stue	ja	ja	ja	ja	11 m
3903	Stue	ja	ja			

Vedlegg 3

Evaluering av Vestfoldsprosjektets registreringer 2004

Opprinnelig registreringsdato: Vår dato: 10.06.04.....

Navn: Lia.....

Registreringsnummer: 3405.....

Type: Luismannsplass.....

Gnr/bnr:.....

Opprinnelig stedfesting: Posisjon N: Ø:

Vår stedfesting: Posisjon N: 0572914 Ø: 571041.....

Opprinnelig beskrivelse:

Vår kommentar:

En del bevrkte/leggumqressler ligger
egjen på nåværende hestehamnng.
Åpent terrenq, øyedt signilig.
Stammer hellig fra plasken?

Vedlegg 4

REGISTRERING AV KULTURMINNER I VESTFOLD
Prosjekt Kulturminner i utmark 2002-05

TILLEGGSSKJEMA

(Brukes når det ikke er plass på hovedskjemaet)

Kommune:

Registrator:..... **Dato:**.....

Nummer på kartet:..... **Type kulturminne:**

Navn på kulturminnet:.....

Tilstand:.....

Kilder:.....

Beskrivelse/historie:

Vedlegg 5

Vedlegg 6

REGISTRERING AV KULTURMINNER I VESTFOLD

VEILEDNING FOR DE SOM REGISTRERER

Å jour 5.9.05, Tor Bjørvik

A) KARTFESTING

Alt skal registreres på utlevert blad av økonomisk kartverk, målestokk 1:5000. Tegn en ring med rød tusj penn med ca 5 millimeter diameter der kulturminnet ligger (bruk blyant i første omgang). Nummerer kulturminnene fra nr. 1 på hvert kartblad. Sett nummeret ved siden av ringen. Gamle veier tegnes inn med hel rød strek, gamle stier og hulveier med brutt rød strek. Gamle jorder og løkker skraveres med rødt. Fine steingjerder markeres med grønn strek. Større anlegg, som steinbrudd, torvtak og lignende, avgrenses med rød strek. Brønner og oller markeres med blå ring. Det er ikke nødvendig å ta med brønner på tunet. Kølabbanner markeres med grønn ring.

-Ta med stående hus hvis de har gått ut av bruk eller skifta funksjon. (For eksempel at et sommerfjøs er nedlagt eller at et sjøhus har blitt hytte.)

-Ta med nedlagte gårder. En gård regnes som nedlagt hvis jord og skog er fraskilt, sjøl om det bor folk i framhuset.

-Ta også med kulturminner som ikke er synlige i dag.

-Ta ikke med fortidsminner som er registrert før.

-Stedsnavn tas med på lik linje med kulturminner

Bruk orienteringskart og gamle kart til hjelp der de finnes. Det kan være lurt å tegne inn på O-kart først, og deretter overføre til ØK. O-kartene er mye mer detaljerte enn ØK.

Se ellers veiledningsheftet: "Hvordan finne historiske spor?"

B) UTFYLLING AV SKJEMAET

-Skjemaene kan fås for utfylling på data. Oppgi da din E-post-adresse.

-Bruk ett skjema for hvert kartblad. Skriv nummer og navn på kartbladet øverst på arket.

1) **Nr:** Henviser til tilsvarende nummer på kartet.

2) **Type:** Skal beskrive **hva kulturminnet har vært brukt til**. Bruk gjerne en av nedenstående betegnelser, evt. med tilføyelse:

- Bilvei, kjerrevei, vintervei, sti
- Ferjested, oversettingssted
- Bru, klopp
- Gård, husmannsplass, stue
- Bolighus
- Uthus (spesifiser gjerne)
- Sjøhus
- Seter, sommerfjøs
- Utløe
- Jorde, løkke
- Lauvingstre
- Steingjerde
- Kjone
- Smie
- Bjønnestille, bogastelle, dyregrav
- Grustak, torvtak, steinbrudd, gruve, skjerp
- Vannsag, kvern, stampe
- Demning

- Fløtningsforbygning
- Fisketeine, bånngarnplass, laksesteng
- Vaskeplass
- Brønn, dam, olle
- Ishus
- Sjøhus
- Idrettsslette, festplass
- Hoppbakke
- Butikk, skole
- Brygge
- Fortøyningsring/-påle
- Sjømerke
- Slipp, bedding, kjølhalingsplass
- Ballastplass
- Merkestein, inskripsjon
- Bunkers, skytestilling eller annet krigsminne

3) **Navn:** Bruk navnet på selve kulturminnet, eller akkurat det stedet kulturminnet ligger.

4) **Tilstand:** Skal fortelle hvor mye som er igjen, og hvor synlig kulturminnet er i dag.

For hus kan en gjerne bruke betegnelsene:

- **Står oppe**
- **Ruin:** Huset har detti sammen, men det er mer igjen enn bare muren.
- **Grunnmur:** Fint mura opp, evt. støpt.
- **Tuft:** Enklere, ofte bare steiner i en firkant. Kan deles inn i **tydelig** og **utydelig**.

Ellers kan en dele inn de fleste kulturminner etter skalaen:

- **Tydelige spor**
- **Utydelige spor**
- **Ingen spor**

5) **Beskrivelse/historie:** Ta her med utfyllende opplysninger, ikke minst om bruk og tidsrom: Når ble kulturminnet anlagt/etablert, når ble det fornyet (Nytt hus)? Når nedlagt? Når rivi/fjerna? I hvilken periode var det fast bosetting? Noe om bruken av kulturminnet og hvem som brukte det. (For eksempel vaskeplassen, hoppbakken.)

Hvis du er usikker på hva det er, eller beliggenheten: Skriv at du er usikker.

Skriv årstall hvis du vet det. Ellers skriver du det du vet, for eksempel 1600-tallet, 1920-åra eller lignende

Hvis du ikke får plass på ei linje, kan du bruke ei eller to linjer til. Hvis du ikke får plass på 3 linjer, fyller du ut et enkeltskjema som får samme nummer. Gjenta ikke det som står i skriftlige kilder, men vis heller dit.

6) **Kilder:**

Skriv opp hvor du har fått tak i opplysningene. Det kan være navn på personer, bøker, gamle kart eller befarings. Hvis kulturminnet er beskrevet i bygdeboka eller andre bøker: Henvi dit under "Kilder", f eks: "Se SSB (Sem og Slagen bygdebok bygdebok) I s 685."

Vedlegg 7

HVORDAN FINNE HISTORISKE SPOR I NATUREN ?

EN VEILEDNING FOR AMATØRER OG TURFOLK

v/Tor Bjørvik. 17.8.03

1 INNLEDNING

Denne orienteringen er ment å være til hjelp for:

- historielagsmedlemmer og andre som vil hjelpe til med å registrere kulturminner i sitt nærområde,
- grunneiere som vil skaffe seg en oversikt over hva som finnes av kulturminner på eiendommen,
- turgjengere som vil vite mer om den historien han/hun passerer underveis.

Fortidsminner som steinalderboplasser og lignende vil det ofte trengs eksperter for å se, og de har derfor bare fått en overfladisk behandling her. Hovedvekta er lagt på nyere tids kulturminner, som kan være nokså lette å se når en får litt trening. Jeg har ønska å få fram de kulturminner som er mest vanlige å støte på på en tur i naturen her i Vestfold og nabodistriktene. Kulturminner er forskjellige i forskjellige deler av landet, og jeg har basert meg mer på egne erfaringer enn på lærebøker.

Det slår en at folk utnytta **hele** eiendommen mer intensivt før enn nå, og husa kunne ligge spredt over et større område. Eks: Smie, kjone, sommerfjøs, potetkjeller, utløe, seter. Den som har øynene **og ørene** med seg, vil oppdage at det er spor etter tidligere tiders bruk av naturen nesten over alt.

Et kulturminne er interessant også om det ikke er spor etter det. Om en husmannsplass er borte, er det viktig for å kunne skrive historien å vite hvor den har liggi. Noen kulturminner blir det sjelden spor etter. Som eksempler på slike "usynlige kulturminner" kan nevnes vaskeplasser, dansesletter, tømmerkast og ferjesteder. Verdien ligger i det en **vet** om kulturminnet.

Ved å tegne inn synlige og usynlige kulturminner på et kart, kan en danne seg et komplett bilde av historien i et område.

2 HVORDAN FINNE KULTURMINNENE LETTEST ?

Gjør ting i **riktig rekkefølge**. Hvis ikke, kan du kaste bort mye tid.

- 1) Spør **gamle folk** som har bodd lenge på stedet, om hva de vet. Gamle menneskers kunnskaper er ei gullgruve, og det haster med å utnytte den, fordi de om få år er borte. Jeg har finni flere kulturminner med ørene enn med øynene.
- 2) Sett deg inn i **området historie**, gjennom å lese bygdebøker og lignende. Har det for eksempel vært et jernverksdistrikt, vet du på forhånd at du skal se etter kølabanner.
- 3) Studer **gamle kart**. De kan gi mye og detaljert informasjon om gamle veier, boplasser, kverner og andre hus. I Larvik- og Sandefjordsdistriktet er vi så heldige å ha de gamle grevskapskartene fra ca 1810 og utover, i målestokk 1:4000. Statens kartverk, Hønefoss, og Treschow-Fritzøe har hvert sitt sett av originalene. Det finnes også detaljerte kart laget av militære, fra første del av 1800-tallet. Økonomisk kartverk i 1:5000 eller 1:10000 har med alle registrerte fornminner, og er et greit kartverk å registrere kulturminner på. De første utgavene av ØK, fra ca 1960, har mye verdifull historisk informasjon, fordi mange hus, veier og lignende har blitt borte på 40-50 år. Orienteringskartene, som det finnes mange av i Vestfold, er de mest detaljerte kart som finnes. Her er med alle ruiner, kølabanner, groper m.m. O-kartene er undervurderte som kulturminnekilder.
- 4) **Navn** kan være gode spor om at det her har vært ett eller annet. Eksempler: Kjoneberget, Seteråsen, Sagdalen, Kvernfossen osv.
- 5) **Sett deg i de gamles sted**. De gamle tok klare praktiske hensyn når de skulle plassere ett eller annet. Tenk deg for eksempel hva **du** ville ta hensyn til når du skulle anlegge ei seter. (Eks. vannforsyning, beiteretter.)

Slike forundersøkelser kan redusere antall befaringer i terrenget vesentlig, samtidig som en kan gå mer rett på de stedene som en vil undersøke nærmere.

3 OM DE ENKELTE KULTURMINNER

3.1 Fortidsminner

Menneskespor (kulturminner) fra før 1537 (bygninger før 1650) er automatisk fredet etter lov om kulturminner, og kalles fortidsminner eller fornminner. I de fleste kommuner i Norge er det gjennomført registreringer av fortidsminnene, og de er vist med egne tegn på økonomisk kartverk (ØK). Ikke alle fortidsminner er med. Fylkeskommunen har flere opplysninger enn de du finner på ØK.

Alle fortidsminner er fredet. Du kan derfor ikke grave i dem, eller gjøre noe annet som kan skade eller forandre kulturminnet.

Flere enn de kulturminnene som er nevnt under 3.1, kan være fortidsminner. Fordi alderen kan være svært usikker, har jeg valgt å behandle dem der de hører hjemme etter bruken. Det gjelder fangstanlegg, tjæremiler, jernvinneanlegg og kolgroper.

3.1.1 Steinalderboplasser

Steinalderboplassene lå nesten alltid ved havet eller ved større innsjøer. Det er derfor viktig å vite hvor høyt havet sto i det aktuelle området for 4-10000 år siden. Boplassen lå ofte på et tørt og lunt sted.

Steinalderboplasser blir stedfesta gjennom funn av det som steinaldermenneskene etterlot seg. Jegerfolket bodde i telt eller jordhytter eller under hellere. Det er derfor lite av spor etter boligene.

3.1.2 Gårdsanlegg fra bronsealderen, jernalderen og middelalderen

Spor etter jernaldergårder er funnet flere steder i Vestfold. I utmark eller under matjordlaget i dyrka mark kan en finne stolpehull og ildsteder som viser hvor husa lå. I og utafør husa kan det ligge kokegroper. Utgravninger viser at jernaldergården ofte lå på andre steder enn gårdene i dag, og derfor har de overlevd århundrenes gang. Sporene etter bronsealdergårdene er sparsomme. Middelaldergårdene vet vi også lite om. De kan gjerne ligge under dagens gårdstun. I utmarka kan en finne gårder som ble lagt øde under eller etter middelalderen, med hustufter, rydningsrøyser, steingjerder og åkerflater.

3.1.3 Forhistoriske graver

Gravhauger er den vanligste synlige gravtypen i Vestfold. De ligger ofte nær gården og inntil ei gammel ferdselsåre. De fleste haugene viser spor etter plyndring. I utmarka kan en finne små, enkle røyser ved innsjøer, elver eller gamle ferdselsårer.

Gravrøyser kan en finne der det er god tilgang på stein, som oftest oppå åsene eller ute ved kysten..

Steinlegninger er gravminner som består av stein som er lagt i forskjellige former, som oftest ring, men også skipsform eller andre former. Steinsetninger er reiste steiner i ring, firkant eller skipsform. Noen steder kalles de tingplasser eller dommersteinsringer.

3.1.4 Helleristninger

Helleristninger er sjeldne i vårt område. De deles vanligvis i 2 typer: Veideristninger og jordbruksristninger. Veideristningene ble skapt i steinalderen og ligger ofte ved vann/elver/fosser. (Eks. Hvittinggfoss.) De viser vanligvis hjortedyr, og noen ganger fisk eller annet vilt.

De fleste jordbruksristningene er fra bronsealderen. De framstiller skip, mennesker, solsymboler og fotsåler. Vanlig er også skålgroper. Jordbruksristningene ligger ofte på flate fjell eller koller omgitt av dyrka mark. (Eks. Rauan i Tjølling og Haugen i Sandefjord.)

3.1.5 Bygdeborger

De fleste bygdeborger i vårt område er trolig bygd som forsvarsanlegg, hvor folk i bygda/grenda kunne trekke seg tilbake når det kom angripere/røvere. De ligger på koller som er minst mulig tilgjengelige fra naturens side. Der det er mulig å komme opp, har det vært stengsler av stein og/eller tømmer. I dag kan en noen steder se utraste steinurer der det har vært forsvarsmurer. Bygdeborger var mest i bruk i eldre jernalder.

3.2 Kulturminner knytta til nyere tids bosetting og landbruk

3.2.1 Dyrka mark

Dyrkingsspor **kan** gå tilbake til bronsealder/eldre jernalder, men de fleste er mye yngre. Forhistoriske dyrkingsspor finnes ofte i tilknytning til gravfelt, på lettdyrka, sjøldrenerende jord.

Gamle jorder kan sees ved at bakken er helt jamn, og ved at de ofte har en markert kant mot utmarka. Noen steder er det grunne fårer i bakken med 4-5 meters avstand, som spor etter gammel pløying. Hvis det er stein i området, ligger det ofte **steingarder** langs kantene. Det kan også være **rydningsrøyser** på jordet eller i kanten. Hvis røysene har mye små stein, tyder det på at jorda har vært fulldyrka, og at en har hatt korn eller poteter der. Mange små

røyser med bare små stein tyder på at jorden har vært dyrka helt fra middelalderen eller tidligere. (Så lenge de dreiv med ard og hakke, blei de større steinene liggende.)

Jorder i bratte bakker fikk etter hvert ei "**åkerrein**" nederst, fordi jorda stadig ble flytta litt nedover. Denne ser en i dag som en bratt terrassekant.

3.2.2 *Husmannsplasser, gårdsanlegg*

Det var oftest de minste bruka som ble nedlagt. Husmannsstua hadde ofte bare ett rom på ca 5x4 m, med ei oppbygd grue i det ene hjørnet og en kjeller i det andre. Noen ganger var det et enkelt tilbygg i ene enden. Grunnmuren kan være opp til 1 m brei. De minste plassene hadde ikke ordentlig uthus.

Rundt husene kan en finne spor etter dyrking, og som oftest en brønn. Bærbusker, prydbusker, frukttrær og lignende kan overleve lenge.

3.2.3 *Setre*

I Lågendalen, og delvis i nabobygdene, samt Sande nord i Vestfold, har det vært ganske betydelig seterdrift. Det har også vært en form for setring på noen av øyene i skjærgården.

Setre ble brukt for å utnytte beiteområder som lå langt fra gården. Setra ble ofte lagt ved innfallsporten til beiteområdene, for eksempel der stien fra bygda kom opp på høgda. Det var en forutsetning at det var sikkert vann like ved.

Tufter etter seterhusene ser en i dag ofte som noen steiner i en firkant. Størhustufta kan være på ca 4x4 meter, med ei grue i ene hjørnet. Fjøstufta er vanligvis 4-5 m brei og 5-6 m lang. I lengderetningen midt på ser en ofte ei grunn eller djup renne. Det er gjødselrenna for kuene. Mjelkebua var ofte et rom innerst i størhuset, men den kunne også være i et eget hus. I eldre seterhus var golvet av jord, eller golvet lå rett på fjell.

På enkelte setre koka de ute, og hadde da ei naturlig grue i en fjellkrok (på Svartvannsetra i Hvarnes), eller inntil en stein (Nordre Holtesetra i Hvarnes).

I Vestfold er det som oftest dårlige setervoller, og det er sjelden å finne dyrkingsspor. Imidlertid er det noen unntak: F eks på Herlandsetra er det en stor, fulldyrka setervoll. Her blei graset slått, lagt i utløe og kjørt hjem til gården på vinterføre.

Setrene blei ofte flytta til et nytt sted. Årsaken kunne være bjønn, dårlig med vann, dårlig med beiter og lignende. Den fraflytta setra blei da kalt "Gamlestulen". F eks er det gamlestul både på Nordre og Søndre Hellenes.

3.2.4 *Sommerfjøs*

Der hvor det ikke var så lang vei til beiteområdene, ble det bygd sommerfjøs. Det lå ofte akkurat i skillet mellom den dyrka marka og skauen, ved et le. Gårder som hadde beiter i flere retninger, kunne ha to sommerfjøs. (Eks Hagtvedt.) Sommerfjøsa var ofte lettvent bygd, og råtna dermed fort ned når de gikk ut av bruk. Noen steder finner vi bare en gjengrodd firkant av steiner, på samme måte som et seterfjøs.

3.2.5 *Utløer*

Utløer (laer) blei satt opp der slåttemarka lå langt fra gården, og hvor det var lettere å få høyet fram til gården på vinterføre enn på sommerføre. Utløa hadde ikke grunnmur, bare noen store steiner som bannstokkene blei lagt på. I Vestfold har det ikke vært så vanlig med utløer. Imidlertid var det utløer på noen av øyene i skjærgården, på Bjørnø i Farris og på et par av setrene.

3.2.6 *Potetkjellere*

Potetkjelleren ble ofte gravd inn i en jordbakke like ved den løkka som ble mest brukt til poteter. Ofte kunne den ligge langt fra gården. Det står mange fine potetkjellermurer rundt om i distriktet vårt.

3.2.7 *Smier*

De fleste gårdene hadde smie, aleine eller sammen med nabogårder. Smia lå ofte et stykke fra de andre husene p.g.a. brannfaren. I dag ser en grunnmuren, med ei stor grue i ene hjørnet.

3.2.8 *Kjoner*

Ei kjone er i vårt distrikt en innretning for tørking av lin, evt. også korn. Ei kjone for tørking av både korn og lin hadde en mur under, i ca 1,5 m høyde, og et tømmerhus over. I rommet under var det en steinovn for fyring. Inn til dette rommet førte det en ca 1 m høy åpning for å legge inn ved.

Da det ble slutt på tørking av korn på gårdene, ble det bygd enklere kjoner for tørking bare av lin. Det var et ildsted inntil en loddrett fjellvegg. I linkjonene var det et nettverk av rå rognekjepper el som en kunne legge linet på. Kjona blei også kalt "brytærsovn".

Lenger inne i landet bygde de bastuer til å tørke kornet. Bastua lå alltid godt unna den andre bebyggelsen.

3.3 Kulturminner knytta til vassdrag

3.3.1 Dammer

Dammer ble i første rekke bygd for å samle opp vann. (**Magasin- eller atthaldsdammer.**) Det kunne være for å skaffe vann til fløtning, kraftstasjoner, sager, kverner, vannforsyning, isskjæring eller lignende.

Dammene ble bygd der det var mulig å få demt ned et større område, som oftest ved utløpet av et tjern, et vann eller ei myr. Det var viktig å finne et naturlig damsted, slik at demningen ikke blei så stor. Dammer til vannforsyning var ganske vanlig før, og ble ofte gravd ut i et høytliggende sokk i terrenget. Den utgravde massen ble brukt til å lage en demning i forkant.

Den vanligste **gamle** damtypen i vårt distrikt, var **kistedam**. En lafta da opp "kister" av tømmer, og disse blei fylt med stein for å stå mot damtrykket. Sprekkene mellom tømmeret blei tetta med mose, eller det blei lagt på plankekledning. Når en finner en kistedam i dag, er som oftest alt tømmeret råtna bort, og en ser bare ei uregelmessig lang røys av stein.

Jordvolldammene ble bygd av jord, stein og torv, med en tømra utløpskanal. Når det bare er rester igjen av dammen, kan det være vanskelig å skille mellom jordvolldammer og tømmerkistedammer.

Bukkedammer består av bukker som holder en plankekledning. De ble brukt hvor det var behov for en lang og ikke særlig høy dam. Denne typen har vært lite brukt i Vestfold.

På 1800-tallet blei det bygd en del **mura steindammer**. De står ofte godt ennå.

Der vannet skulle tas inn i ei renne til sag, kvern eller lignende, blei det bygd **inntaksdammer**. Der det var nok fall, var inntaksdammen liten og enkel. Der det var lite fall, ble det bygd en større dam, for å øke fallhøyden. Særlig i mindre vassdrag er dammene ofte ødelagt av seinere års flommer.

3.3.2 Andre fløtningsinnretninger

Særlig i mindre vassdrag var det nødvendig med omfattende inngrep for at fløtning skulle være mulig.

Tømmerrenner blei bygd der hvor det var store fosser eller vanskelige bekkeløp å fløte i. De ble stort sett bygd i uimpregnert tre, og holdt sjelden mer enn 10-12 år. Noen steder ble tømmerrennene gravd i bakken, eller bekken blei retta ut. Sidene i renna/kanalen ble da som oftest kledd med plank. (Eks. Åsestad i Holtebygda.)

Av trerennene kan en i dag se fundamentsteiner som renna lå på, og evt. bolter der det var nødvendig for å holde renna på plass i fjellskråninger.

Kanaler ble gravd eller sprengt for å rette ut fløtningsløpet, få jevnere fall, eller lede tømmeret forbi problematiske partier. Av større fløtningskanaler eller omlegginger av elveløp har vi i Vestfold en ved Lakssjø i Høyjord, en ved Herland i Svarstad og en ved Heia i Andebu.

Det ble også gravd kanaler på tvers av lia for å overføre vann fra et vassdrag til et annet. Ved Undersvold i Lardal går ei lita grøft som er gravd for å få den ene bekken over i den bekken hvor saga lå.

Skjermer eller **skådammer** ble bygd for å holde tømmeret på plass der elva var brei eller gikk i skarpe svinger. De ble ofte mura opp av grov stein, men de kunne også bygges av tømmer eller plank, som blei holdt på plass av bolter. (I Gampefossen i Kolsvannselva er det en rekke bolter etter skjermen som sto der.) Der det var flatt, ble skjermen ofte bygd etter samme prinsipp som en bukkedam.

Løftedammer ble bygd i nedkant av vanskelige partier i elva, slik at tømmeret fløyt over store blokker og lignende.

Flak er et dekke av tømmer som blei lagt på skrå under bratte fosser for at tømmer ikke skulle kjøre seg fast i bann, men gli videre. Under Ulefossen i Holtebygda kan en finne hull etter bolter som holdt flaket på plass.

Leggeplasser er der hvor de la tømmeret for at det seinere skulle slås ut i elva for fløtning. De gamle hesteveiene leda ned til slike plasser langs elver og vann. Leggeplassene lå ofte i skråninger for å få plass til mest mulig tømmer, og for at det skulle være lett å rulle ut tømmeret ved måling. På store leggeplasser, for eksempel ved Farris, kan en finne hesteveier i flere høyder i lia.

3.3.3 Vannforsyning, vask

Brønner var det til hver gård og hvert hus før. Ofte hadde de flere brønner. Når den som lå nærmest husa, gikk tom, henta de vann fra en brønn lenger borte, osv. Brønnen kunne være fint oppmura eller tømra, og mange meter dyp. (En brønn på øvre Bjørndal i Kodal var 6 m.) Brønnene nær gården er ofte fylt igjen, mens brønnene lenger unna ligger der som før.

Noen steder var det egen gårdsdam for husdyra. Det var også oller eller spesielle kulper i bekkene hvor de henta vann.

Vaskeplass var det til de fleste gårder. Når en ikke hadde innlagt vann, var det lettere å frakte tøyet til et sted ved nærmeste vann/elv. Her sto vanngryta som en fyra under. Hvis det var et flatt berg der, blei tøyet lagt ut på berget og banka. ("Bankeberget".) Der bekker og elver går gjennom bebygde strøk, er det ofte gamle vaskeplasser hele veien.

Overføringsanlegg. Ofte kunne det bli lite vann i tørre perioder. Det ble da overført vann fra andre vassdrag. Et eksempel er Ulvsbak i Brunlanes, hvor det er sprengt lange tunneler og anlagt pumpestasjon for å få vann fra Langevann. Et annet eksempel er Grini i Lardal, hvor en bekk blei lagt om for å få vann til gården.

3.3.4 *Møller, kverner*

Så å si alle gårder som hadde et lite vannfall, hadde egen kvern. I Vestfold kan en finne spor etter kvern eller sag i de aller fleste små fosser og stryk. For å få høyere fall og/eller samle opp vann, ble det foretatt oppdemning. Noen steder hadde bekken så liten vannføring at de bare kunne male så lenge det var vann i dammen. (Eks: Skinmo.) Fundamentet etter kverna vises oftest som 4 steiner eller pilarer i en firkant på ca 3x3 m. En kan også finne steiner eller pilarer som bar vannrenna. Der hvor det var stort fall, kunne det være flere kverner etter hverandre, som utnyttet det samme vannet. (Eks. Gylna og Allumbekken i Hedrum.)

3.3.5 *Sager*

Fossene hadde også stor betydning som drivkraft for sager. Saga måtte være minst dobbelt så lang som stokkene, så fundamentet er ofte 12-15 m langt. Sager med overfallshjul (vannet rant over vasshjulet) hadde høye fundamenter, da vasshjulet kunne ha en diameter på opp til 7 meter. (Eks Haugen sag og mølle.)

I flatt lende kunne sagene ha lange tilførselsrenner. Renna til nedre Åsbergsaga i Dagali er ca 300 m lang, gravd med spade i hard morene.

3.3.6 *Fiske*

Tidligere var matauk den viktigste grunnen til at en fiska. Det ble derfor brukt fiskeinnretninger med sikte på å få mest mulig fisk med minst mulig innsats.

I bekkene ble det brukt **teiner**. Det ble da satt kvister ned i bønn av bekken, forma som ei trakt som leda inn i teina. Disse er det ikke spor etter i dag.

Ålekasser ble satt opp i et fall i bekken/elva, ofte i tilknytning til sager eller møller. Vannet ble da leda ut i ei renne som endte i ei kasse med spiler eller netting.

I Lågen er fremdeles mange gamle fiskemåter etter laks i bruk. (Teiner, gip, mæle kast og flåtefiske.)

3.3.7 *Flommerker*

Flommer var begivenheter som blei huska i bygda. Langs Lågen har vi innhogde flommerker både ved Bommestadbrua, Fjære, Nes og Pinnestad.

3.4 **Kulturminner knytta til fangst**

3.4.1 *Dyregraver*

I Vestfold er det lite dyregraver som en kjenner til, men i Siljan er det iallfall kjent 2 ulvegraver.

Ei **ulvestue** var normalt ca 4x4 m og ca 2,5-3 m dyp. Veggene var som regel av lafta tømmer, men kunne også være av stein. Ulvestua ble dekt med bar, og midt utpå ble det satt et åte på en stolpe. Tømmeret har selvfølgelig råtna bort, og ulvestuene sees nå som store, mer runde høl i bakken, anlagt på et sted hvor det er lett å grave. Ulvestuene er vanligvis fra før 1650, og dermed automatisk freda.

Fangstgraver for elg var ca 2,5 m lang og ca 1 m brei. De lå som regel i en dal med dyretrekk. Det var alltid ledegjerder som førte inn mot gravene, og som regel var det flere graver ved siden av hverandre for å stenge hele dalføret. Slike fangstanlegg er **foreløpig** ikke påvist i Vestfold.

3.4.2 *Bjønne stiller/skytestillinger*

Ei bjønne stiller er et sted hvor det ble lagt ut ei åte, og hvor jegeren lå og venta på bjørnen bak ei stilling av tømmer eller stein. (Tømmer var mest vanlig.) Det måtte helst være et stup mellom bjønne stilla og åtet. Det tok nemlig tid å la om ei munnladningsbørse, og en skadeskutt bjørn kunne da drepe skytteren før han rakk å la om. Det hendte de brukte sjølskudd, med sjølutløsning av geværet gjennom ei snor fra åta. Bjønne stiller av tømmer har som oftest råtna bort. I Lardal hadde de fleste grendene ei bjønne stiller inne på skauen, ofte i nærheten av setra.

3.5 **Kulturminner knytta til skogsdrift**

Det som knytter seg til fløtningen har jeg nevnt Under "kulturminner knytta til vassdrag". Tømmerveier blir behandla under "Veier og stier".

3.5.1 *Skaustuer*

Skaustuer ble bygd for å huse hoggere og kjøpere når de dreiv langt unna hjemstedet sitt. Ofte lå det en stall ved siden av skaustua. Skaustuene ble ofte lagt ved velte plassene, en fløtningsdam eller der flere skauveier møttes. De første skaustuene var primitive, og en ser i dag bare grunnmuren i form av en firkant av stein.

I Treschow-skauene var det spesielt stort behov for skaustuer, fordi det var store skauvidder med lite fast bosetting.

3.5.2 *Tømmerskott*

I bratt og vanskelig framkommelig terreng blei tømmeret ofte rent eller "skyti" ut lia. Det foregikk på spesielle steder hvor lia var rein for stein og annet som kunne stoppe tømmeret. Ofte var det ei naturlig renne i fjellsida. Tømmeret blei ofte kjørt fram til toppen av tømmereskottet med hest. Bl.a. ved Farris og i de bratte liene i Lågendalen har det vært mange tømmereskott. Det er ikke fysiske spor etter disse skotta i dag, men navnet "Skottet" viser tilbake til bruken.

3.5.3 *Tjærebrenning*

Tjære var et nødvendig produkt før, ikke minst til tjæring av båter. Mange brant til eget bruk, og noen brant også for salg. Det var forskjellige måter å brenne på:

Ei **tjæremile** ble bygd opp på samme måte som ei kølamile. Den lå i en skråning eller på toppen av en bakke for å få tappa ut tjæra. Tenninga skjedde fra toppen. I dag finner en ei sirkelrund grop, ca 1 m dyp og med 2-5 m diameter der tjæremila var. Ei slik mile kan lett forveksles med ei kølagrop.

I Midt-Norge, og også på Sørlandet, har det vært brent tjære i kanten av ei myr, hvor tjæra rant rett ned i ei vannfylt grop under mila. Dermed reduserte en faren for at tjæra skulle ta fyr.

En **tjærehjell** er ei mile hvor over halvparten av milebånn er gravd inn i en skråbakke. Den ytre delen er bygd opp som en "hjell", hvor korte stokker holder et golv av halvkløvninger på plass. Navnet Tjyruhjellen i Styrvoll er minne om en slik "tjærehjell". I dag finner en ei grop i bakken der hjellen var, og gjerne ei grop like nedafør, der en tappa ut tjæra.

Ved **grøftbrenning** blei tyri'n lagt i ei hellende grøft dekt av never. Det blei tent på ovafra, og tjære blei samla opp i bånn. Grøfta kan en finne i dag som ei ca 1/2 m dyp grøft i en skråning, fra noen få meter til ca 30 m. lang.

Ved **grytebrenning** blei tyri'n stappa tett i ei gryte, som så ble velta oppå en stein med hulrom under, eller en utslitt kvernstein. En fyra så rundt gryta, slik at tjæra svetta ut av treet. Hvis det var en vanlig stein, ble det hogd inn små renner som tjæra rant i og ned i en boks under steinen. (Eks: Odberg.)

3.6 **Kulturminner knytta til jernframstilling**

3.6.1 *Jernvinneanlegg*

Jern ble fram til 1400-tallet framstilt fra myrsmalm i små sjaktovner bygd av leire. I indre deler av Vestfold er det funnet 4-5 jernvinneanlegg. I Kroken i Lardal er det funnet en røsteplass for myrsmalm.

De vanligste spor etter et jernvinneanlegg, er kølagroper eller slag. Typen slag avslører anleggets alder. De eldste anleggene har etterlatt seg store slaggblokker som kan veie opp til 100 kg. På de yngre anleggene forekommer slagget i mindre biter med glatt overflate. Et trenet øye kan se ovnen som en grunn forsenkning nær slagghaugen..

Alle jernvinneanlegg er fra før 1537, og dermed freda.

3.6.2 *Kølagroper*

Kølagropene blei brukt til å brenne køl i før en begynte med milebrenning. Kølet ble brukt i jernvinneovnene eller i smier. Kølagropene vil ofte ligge nær et jernvinneanlegg. Her i Vestfold ligger de oftest nokså spredt. De vises i terrenget som ca 1 m dype groper med en diameter på 2-5 meter. De ligger som regel i steinfri morenemasse, som det er lett å grave i. I eldre jernalder fyra de med ved istedenfor trekøl i jernvinneovnene, og derfor er det ingen kølagroper fra den tida.

Alle kølagroper er fra før 1537, og dermed freda.

3.6.3 *Kølamiler/kølabånn*

Jernverka krevde enorme mengder køl til smelting av malmen i masovnene og til oppvarming av råjernet før hamring. Fritzøe Jernverk var Norges største i 200 år, og også på Eidsfoss var det jernverk i en lang periode. Skogene i vårt distrikt er derfor fulle av kølabånn. Noen steder er det mer enn 1 bånn pr. 100 da.

En **kølabånn** er det stedet de brant kølamila. Ei vanlig mile var 8-12 m i diameter. Når mila var stabla full av virke, måtte den dekkas med granbar og jord. Derfor måtte den ligge et sted med god tilgang på steinfri jord. Ofte finner vi kølabånn på små forhøyninger eller grusterrasser i terrenget.

Der hvor det var mye grunnlendt mark, kunne det være langt mellom godt egna "bånnær". Det blei da til at en brant på samme sted år etter år, og det blei mye kølasubb rundt mila. En kan også finne store groper hvor de tok ut masse til dekning av mila. Mange miler fikk egne navn, som Andersbånn, Nilsebånn, Dansebånn osv.

Mila brant i opp til 14 dager, og den måtte passas dag og natt i denne tida. Derfor blei det bygd ei "kjøyte" til å bo i like ved mila. Kjøyta vises i dag som en eggeforma runding, ca 3x4 m, med fordypning i midten og med ei grue nærmest mila. Grua besto av store, flate steiner, og er ofte den delen av kjøyta en ser først.

Sjølve kølabånn ser en som en flat runding med 8-12 m diameter, oftest med en kant rundt. Noen ganger kan kølabånn være ganske høy. Det kan tyde på at mila ikke er tømt for køl. Hvis en graver litt ned, vil en alltid finne kølajord.

3.7 Kulturminner knytta til veier, stier og samband ellers

3.7.1 *Generelt*

Gamle veier og stier forteller mye om hvilke kontaktbehov folk hadde før, og hvilke steder som var viktige i bygda. Folk brukte forskjellige framkomstmidler etter hvilket **ærend** de hadde og hvilken **status** de hadde.

Det vanlige var å bruke **beina**. Det var stort sett bare folk med høy status som rei. Hvis en skulle frakte med seg en del, kunne en **kløve** eller bruke **hest og vogn**. Om vinteren ble det brukt hest og **slede**. Der hvor en skulle over vann, brukte en **båt**. Det ble også brukt **båt langsetter** vassdraga, særlig når en skulle ha med seg tunge ting. Folk brukte forskjellige veier etter hvilket **framkomstmiddel** de hadde. Gikk de til fots eller rei, var det å ta strakeste veien, sjøl om det kunne være både bratt og kronglete. Med hest og vogn måtte en ofte gjøre lange omveier for å komme fram.

Om vinteren frøs vann og myrer til, og det ga muligheter for flat og fin vei. Derfor ble **tyngre** transporter, som av tømmer, køl og jern, mest mulig foretatt om **vinteren**.

Disse forskjellige framkomstmåtene førte til at en mellom de samme stedene kunne ha **både fotsti, ridevei eller kløvvei, vognvei og vintervei**. Det heter ennå "Rideveien" mellom Kjose og Skiensveien, og en gammel vei mellom Lomme og Delingsdalen i Hedrum heter "Vognveien".

Viktige **vinterveier** i Søndre Vestfold var Lågen, Goksjø, Farris og Hallevannet. Ellers var det stort sett vinterveier langs alle de lange dalene i Indre Vestfold.

Hvis en vei gikk med gjerder på begge sider gjennom et innmarksområde, blei den kalt "**gate**". Svært mange gårder hadde "fegater" for å drive kuene til og fra utmarka. "Ringdalgata" er en strekning av Kjerkeveien i Hedrum hvor veien gikk gjennom flere gårder.

3.7.2 *Hulveier*

Hulveier er spor etter ferdsel utafør bygde veier. De oppstår vanligvis i bakker, hvor ferdselen sliter på markdekket og vannet får tak og fører med seg jorda nedover ved regnskyll. Ofte kan en finne flere hulveier ved sida av hverandre, fordi en flytta faret når det gamle blei for dypt og sølete.

Hulveiene kan ha svært varierende alder. De kan være rester etter over 1000 år gamle ferdselsårer, og de kan være oppstått bare for et par hundre år siden. Når en kjørte tømmer med hest på tælafri bakke, blei det lett hulveier. Det er altså langt fra alle hulveier som er ledd i et gammelt veisystem. For å finne ut mer om alderen, kan en legge de hulveibiter en finner, inn på et kart, og se om de kan passe inn i naturlige ferdselsårer.

3.7.3 *Forstøtningsmurer*

I bratt terreng måtte veien bygges opp i ytterkant. Det ble gjort ved at det ble satt opp en forstøtningsmur av stein. Det står mange fine, gamle forstøtningsmurer rundt om i Vestfold, selv om terrenget vårt ikke er av det bratteste i Norge. Også langs jernbanene er det fine murer.

3.7.4 *Bruer, klopper*

Over bekker og småelver blei det bygd bruer eller klopper. Over småbekker var det **steinklopper** laga av flate heller. Over større bekker var det bruer, oftest av tre med, med oppmura fundamenter på hver side. Fundamentene kan en ofte se ennå.

Der elva var for brei til at det holdt med ett spenn, bygde en kar ute i elva. De kunne være mura opp av stein, eller laga som ei kiste av lafta tømmer fylt med stein. Ved gamle Bommestad bru kan en ennå se et stort steinkar. Enkelte steder blei det også bygd **buebruer**. Den eneste gjenværende buebrua i Vestfold går over Hagneselva mellom Hedrum og Andebu, og er ca 100 år gammel.

Over myrene blei det lagt **kavlebruer**. Det vanlige var først å legge noen kavler (små stokker) på langs. Oppå dem blei det lagt tett i tett med kavler på tvers. Kavlebruer som ligger konstant under vann, holder seg godt, og en kan ennå finne spor etter dem.

3.7.5 *Ferjeleier, oversett*

Der hvor det var for brei til å bygge bru, eller trafikken var liten, brukte en ferje eller pram. Noen steder var det ferjer som kunne ta hest og vogn, mens andre steder var det bare oversetting for folk. Ved Sundet i Hedrum var det ferje som tok biler til ut på 60-tallet. Ved Hedrum kirke var det oversett over Lågen for kirkefolket helt til ca 1960. Det var som oftest ikke noe anlagt ferjeleie. En brukte stranda som den var.

3.7.6 *Grindstolper*

Fordi det var beitedyr nesten over alt, var det mye grinder på veiene før. Noen steder ble det satt opp solide grindstolper av stein. De har ofte et innslått jernhengsle øverst, som grinda kunne svinge i. Flere grindstolper står ennå, for eksempel ved Anholt i Stokke og ved Ødegården i Hedrum.

3.7.7 *Rodesteiner*

Helt til innpå 1900-tallet var veivedlikeholdet basert på at hver gård eller grend hadde ansvaret for en bestemt del av veien (en rode). For å skille mellom de forskjellige rodene, blei det satt ned rodesteiner eller rodepinner. I vårt distrikt blei det mest brukt trepinner, og disse er selvfølgelig borte nå.

3.7.8 *Veimerker, milesteiner*

Når en var ferdig med et omfattende veiarbeid, ble ofte årstall, og evt. initialer, meisla inn i et brukar eller en fjellvegg ved veien. Bl.a. ved Åsrumvannet og ved Skjærøsjø står det slike årstall.

Milesteiner ble satt opp for hver mil, eller halve mil fra nærmeste kjøpstad. De kunne være av stein eller støpejern.

3.7.9 *Varp*

Varp er hauger av kvist eller stein som ligger i tilknytning til gamle ferdselsveier. De ligger som regel på et sted hvor det har skjedd "noe fælt". De har oppstått ved at forbipasserende har kasta en stein eller kvist på haugen for å verne seg mot onde makter. Varp av kvist forsvinner fort hvis de går ut av bruk. Varp av stein ligger bl.a. ved Heiveien mellom Lardal og Siljan og nord for Lisetra i Lardal. På Knappen i Kvelde/Andebu ligger en stein kalt "Pinnestein". Under denne stein lå det til for få år siden lå en haug med pinner med initialer og årstall.

3.7.10 *Varder/Veter*

Veter var opprinnelig ledd i et varslingsystem for å mobilisere leidangen langs kysten i middelalderen. Seinere har de blitt brukt for å varsle ufred raskere enn det var mulig på noen annen måte. Vetene blei bygd opp som bål på steder med god utsikt i flere retninger. De ble holdt i hevd over hele Norge til begynnelsen av 1800-tallet.

3.8 **Kulturminner knytta til sjøen**

Kaier og brygger blei først og fremst anlagt der det var anløp av rutebåter eller utskipning av stein, is eller lignende. Fiskere hadde ofte egne brygger.

Båtstøer lå der hvor det var naturlig å legge båten. Navnet "Seterstå" i Farrisbygda kommer av at folka fra Lysebo la båten der når de skulle til setra.

Der hvor det var mye stor stein, blei det rydda ei båtstø. Slike støer kan en ennå se.

Ankringsplasser var viktige i seilskutetida, og er avmerka på gamle og nyere kart

Bedding ble anlagt på ei strand med passende skråning og god dybde utover.

Seilmerker blei brukt for at folk på sjøen skulle kunne vite hvor de var hen. Ofte var det naturformasjoner, som en kolle med spesiell form. Men det kunne også være kunstige merker, som en hvitmalt flekk, en varde eller lignende.

Fortøyningspåler eller -ringer blei anlagt der det var gode havner og naturlig å fortøye skuter. I seilskutetida var det vanlig at skutene lå i opplag fra før jul til isen gikk om våren. Eierne av ringen/pålen kunne ta en avgift av de som brukte den.

Kjølhalingsplasser lå ofte inne i grunne sund, hvor en kunne få kjølt begge sider av skuta uten å snu den. Ringene på land til å feste trossa i, kan en ennå finne.

Ballastplasser var faste steder hvor skutene kvitta seg med ballasten. Her kunne det gro opp fremmede planter fra frø som fulgte med.

Barkefjell er fjell som har blitt svarte etter mange års tørking av garn som er barka/tjæra.

3.9 **Andre kulturminner**

3.9.1 *Merker*

Grensemerker kan være av mange typer. Ofte er det kors i fjell eller i gamle trær, men det kan også være en spiss stein ("viserstein") med en stein på hver side som ble kalt "vitner".

Inskripsjoner kan en finne der det er bløtt fjell, og ofte der folk har oppholdt seg i lang tid. På S. Holtesetra er det mange initialer og årstall i et flatt fjell på vollen, det samme i "Skriftberget" vest for Knappen og ved Steinkleiva i Hvålskaugen i Lardal.

3.9.2 *Istrafikk*

Langs kysten i søndre Vestfold og videre nedover Telemarkskysten var det helt opp til krigen en betydelig virksomhet med skjæring og eksport av naturis. Isen ble skjært på vann, tjern eller kunstige dammer, frakta i renner eller med hest til ei isbu som lå ved sjøen, og herfra skipa ut.

Spor etter istrafikken i dag er fint oppmurte dammer, grunnmurer etter ishus, veier og brygger.

3.9.3 *Steinbrudd*

I Larvikdistriktet begynte en med steinbrudd for eksport i siste del av 1800-tallet. I de første brudda blei alt gjort manuelt, og en kan i dag finne gamle kraner, kompressorhus, trallebaner og andre etterlatenskaper. Ellers blei det ofte bryti stein der en hadde bruk for stein, til bygging av grunnmurer, bruer og lignende. Slike små brudd finner en mange steder, ofte til hver gård som hadde et fjell å bryte av.

Litteratur:

-Kulturminner og skogbruk v/Harald Jacobsen og Jørn R. Føllum. 248 s. Skogbrukets Kurinstitutt, Honne, 2820 Biri, 1998.

-Kulturminner i skog. Landbuksdepartementet og Det norske skogselskap 1992

-Skogsdrift og kulturminner v/Lars F. Stenvik, NAVS's program for forskning om kulturminnevern, FOK, skriftserie nr. 4, Oslo 1992.

Vedlegg 8

Kopi av registreringsskjemaene

Koordinater

Område	Objektnr	N-koordinat	Ø-koordinat
Fossnes	3418	6572458	571278
Fossnes	3405	6572414	571041
Fossnes	3529	6572366	570711
Fossnes	3531	6572390	570751
Fossnes	3407	6571881	570693
Fossnes	3406	6572495	570839
Fossnes	3442	6572191	570783
Fossnes	3403	6572080	570723
Fossnes	3419	6572220	570731
Fossnes	3207	6572294	570642
Anholt	1712	6568107	571016
Anholt	2317	6567427	569893
Anholt	1715	6567823	570524
Anholt	1708	6567853	570810
Anholt	1706	6567725	570810
Anholt	1707	6567810	570711
Anholt	3903	6567573	570584
Anholt	1710	6568230	570584
Anholt	3902	6567382	570160
Kroken	2603	6570986	572538
Kroken	207	6570855	572459
Kroken	240	6570537	572212
Kroken	208	6570800	572517
Kroken	270	6570456	572444
Kroken	2602	6570935	572565
Arnadal	3113	6573732	572028
Arnadal	3107	6773459	572278
Arnadal	3127	6574017	571025
Arnadal	3102	6573250	572082
Arnadal	3159	6573721	571119
Arnadal	3151	6573508	571683
Arnadal	3152	6573523	571762
Arnadal	3141	6573649	571715
Arnadal	3143	6574073	571946
Arnadal	3115	6574044	571890
Arnadal	3112	6573880	572251
Arnadal	3150	6573789	571012
Arnadal	3149	6573859	570990
Fornminner	1505	6570622	573607
Fornminner	1043 sør	6566578	568412
Fornminner	1043 nord	6566623	568458
Fornminner	1042	6566704	568597
Fornminner	1041	6566244	568041
Fornminner	1049	6565180	567999
Fornminner	1039	6568096	567879
Fornminner	1074	6568564	517146
Fornminner	1038	6566966	566174

Fornminner	1068	6573004	569679
Fornminner	1105	6573540	570296
Fornminner	1070	6572009	570971
Fornminner	1055	6565427	571426
Fornminner	34734	6571924	570875
Fornminne	1054	6565371	571168
Fornminner	1548	6574464	572491
Fornminner	1103	6573625	570380
Fornminner	1071	6573079	569563
Fornminner	1104	6573607	570481
Fornminner	14507	6572966	571278
Fornminner	22297	6573217	569565
Fornminner	1048	6565938	570041
Fornminner	1040	6567921	568985
Fornminner	1056	6565380	571402
Fornminner	1067	6573152	569468